https://liar.ui.ac.ir/?lang=en
Literary Arts
E-ISSN: 2322-3448
Document Type: Research Paper
Vol. 15, Issue 2, No.43, Summer 2023, pp.55- 80
Received: 05/11/2022 Accepted: 28/05/2023

A Critical Analysis of Anadiplosis in Rhetorical Books

Seyyed Alisina Rakhshandemand
Postdoctoral Student, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Humanities, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran
rakhshande93@gmail.com

Alireza Fouladi *
Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Foreign Languages, Kashan University, Kashan, Iran
fouladi@kashanu.ac.ir

Abstract

Many books have been written in the field of rhetoric and especially *Badi''* science, which is one of the three branches of this knowledge. One of the most controversial topics in the field of *Badi''* science is anadiplosis. There is a lot of disagreement in the definition of this figure of speech and its examples, so sometimes the definition of this figure of speech in rhetorical books is mixed with other figures of speech such as puns, polyptoton, pseudo-derivation, etc. This makes various divisions and common evidence of this figure of speech. Some rhetoricians have even examined its quota, doubt, acrostic, or one of the types of puns. But with more reflection and careful consideration, more precise and clear definitions can be offered for it, and the border between them can be distinguished. In this study, which is organized with a focus on Persian rhetorical books with a partial view of Arabic books, an effort has been made to study and review the historical rhetorical ideas in this field and compare the definitions provided in rhetorical books about the anadiplosis, similarities, and differences. By providing a suitable definition in a descriptive-analytical way, the border between this figure of speech and other figures of speech that are intertwined with it has been separated.

Keywords: Rhetoric, Badi', Red Al-ajoz ala Al-Sadr (Anadiplosis), Tasdir, Figures of Speech, Review.

*Corresponding author
Rakhshande mand, S., & Fouladi, A. (2023). review of the epanestophe in rhetorical books. *Literary Arts*, 15(2), 55-80.

2322-3448 © University of Isfahan
This is an open access article under the CC BY-NC-ND/4.0/ License (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

https://doi.org/10.22108/LIAR.2023.135626.2202 https://dorl.net/dor/20.1001.1.20088027.1402.15.2.4.9

Introduction

One of the most controversial rhetorical topics is the art of anadiplosis, which can be found in rhetorical books with the titles of Al-Matabaqa, Rad Al-Sadr ala Al-Khafz, Red Al-ajoz ala Al-Sadr, motabaq and Musadar, Mutasader, Tasdir, Bonsari. Co-beginning and ending (Radal Al-Sadr ala Al-ajoz) has also come to the scene and is sometimes called "Rad Al- Sadr to Al-Ujoz" by some scholars. By examining rhetorical books, it can be clearly understood that for many categories and essays about rhetoric, a comprehensive definition cannot be given, even though many definitions appear to be symmetrical and close to each other, in order to clarify the examples better, we could say that there are a lot of confusion and differences, and this issue is more evident in the case of rhetorical figures of speech, which is one of the main branches of rhetoric. Our goal in this research is to examine and provide a precise definition and determine the border of this figure of speech with other figures of speech that overlap with it so that it can be freed from different categories and dispersion of content.

Materials and Methods

The present study has been done in a descriptive-analytical way using old and new rhetorical sources.

Research Findings

A number of Persian rhetorical books have provided a definition of the studied figure of speech. These books have only dealt with this figure of speech in terms of the verse and have categorized it into several parts. For the functioning of this figure of speech, some other books have paid attention to both the aspects of verse and its prose, and have provided an independent definition for each of them. They have also pointed to the aspects of differences or similarities in the meaning of two words, as well as derivation or pseudo-derivation, the result of which is comprehensible with a slight difference, as follows:

“This figure of speech in prose, with all Arab and ajam poets, should be such that they mention a word at the beginning of a paragraph and then mention the same word with the same meaning at the end of the same paragraph” (Hosseini Neishabouri, as cited in Mosalmanian QoBadiani, 2005, p. 111).

This definition is according to the definition of the books that have only paid attention to the verse aspects of this figure of speech. However, regarding the verse, the following has been mentioned: “… and the return of ajoz to sadr at the beginning of a verse is when one of the two words are repeated or congruent, also those which are joined to the congruent at the end of the verse and the other word is at the beginning of the first hemistich or in the middle or at the end or at the beginning of the second stanza. (Agh Oli, 2002, p. 217). As it is known and mentioned above, this definition is based on the definitions of Arabic rhetorical books, in which ajoz returns to sadr.

The author of *al-Sanāateyn* also said this about this figure of speech: “The first thing that deserves

to be known is that whenever you come up with words that require an answer, bring those words in such a way that they are accompanied by the answer, and from those words to other words that are not supposed to be transferred" (Abuhlal Askari, as cited in Nasiri, 1993, p. 501). It seems that in this definition, Abuhlal paid attention to the effect and values of repeating the word and did not consider it valid and worthy to mention its synonym. Therefore, in the distinction between anadiplosis and pun, it can be said that anadiplosis is a word that is repeated with the same meaning, while puns are words that are the same but have different meanings. By providing such a distinctive feature, examples of this figure of speech will not overlap with other figures of speech.

Discussion of Results and Conclusions

According to the background of the discussion, the comparison and evaluation of rhetorical books inform us of the development and slight changes in rhetoric, considering that the books compiled in this technique are often copied and taken from each other. This is a sign of stagnation and an evident delay in the progress of rhetoric. A number of literary figures of speech are symmetrical as if they are intertwined or do not have a distinct and clear border. The commentators of rhetorical books have not addressed all aspects of rhetorical secrets, but have added a few more examples to the definitions and to previous examples. Therefore, the shortcomings and inadequacies in the classification of rhetorical materials call for accuracy and new attention to this issue.

It is obvious that for research and exploration in this study, we must pay attention to several questions: First, what is generally stated in the definition of anadiplosis as comprehensive and hindering or general and vague? Second, is it possible to find a boundary-creating difference between anadiplosis, pun, derivation, pseudo-derivation, etc.? Third, how do these different categories have an effect on the aesthetics of poetry and prose? As mentioned above, there are many differences of opinion in the definition of this figure of speech and its examples in such a way that sometimes the definition of this figure of speech in rhetorical books has overlap with other figures of speech. Even some rhetoricians called it tashim, tardid, and/or Toshih. This study has led to various and different divisions as well as common evidence of this figure of speech and rehash.

According to this study, it should be said that anadiplosis consists of repeating a word with a "single meaning" at the end and beginning of the verse. With this definition, there is no need to divide hashv, aruz, and ebtedā. Now, if a researcher examines the categories of hashv, aruz, and ebtedā, there is no contradiction with the presented definition. However, as stated earlier, Sahib al-Umah believes that "The tasdir is close to doubt. The difference between the two is that the ending is a feature of the rhymes that are returned to the beginning of the verse; But the doubt occurs in other parts of the verse (hashv, aruz, and ebtedā)" (1954, p. 3)

Another point that can be deduced from the presented definition is related to the performance of

this figure of speech in prose, which the rhetoricians have considered worthy of research in prose as well. The artistic function of this figure of speech and divisions such as Sadr, ajoz, etc. are more related to verse than prose. On the other hand, in prose, it is an example of the repetition of a word with a single meaning. Its beauty is due to puns and other elements; therefore, it is more appropriate to consider this figure of speech specific to verse.

Acknowledgments

This work is based on research funded by Iran National Science Foundation under project No 99001923.

فنون ادبی
سال پانزدهم، شماره ۲ (پیاپی ۴۳) تابستان۱۴۰۲، ص ۵۵-۸۰
تاریخ وصول: ۱۴۰۱/۸/۱۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۳/۷

مقاله پژوهشی

نقد رد العجز علی (الی) الصدر در کتاب‌های بلاغی

سیدعلی‌سینا رخشنده مند، دانشجوی پسادکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران
rakhshande93@gmail.com
علیرضا فولادی *، دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران
fouladi@kashanu.ac.ir

چکیده

در زمینهٔ علوم بلاغی و به‌ویژه علم بدیع که یکی از سه شاخهٔ این دانش است، کتاب‌های گوناگون و بسیاری نگارش شده است. یکی از بحث‌انگیزترین جستارها و مبحث‌ها در حوزهٔ علم بدیع، موضوع رد العجز علی الصدر است. در تعریف این صنعت و مصداق‌های آن، اختلاف نظر بسیار است؛ به‌گونه‌ای که گاه حدود تعریف این صنعت در کتاب‌های بلاغی با صنایعی دیگر مانند جناس، اشتقاق، شبه‌اشتقاق و... درهم آمیخته و تقسیم‌بندی‌های گوناگون و مختلف و نیز شواهد مشترکی از این صنعت را درپی داشته است؛ حتی بعضی از بلاغیون آن را تسهیم، تردید، تشابه‌الأطراف، ذوقافیتین و یا ذیل توشیح و یا یکی از اقسام جناس بررسی کرده‌اند؛ اما با تأمل و دقت‌نظر بیشتر می‌توان تعریف‌های دقیق‌تر و روشن‌تری برای آن ارائه و مرز بین آنها را تفکیک کرد. در این مقاله که با محوریّت کتاب‌های بلاغی فارسی با نیم‌نگاهی به کتاب‌های عربی سامان یافته، کوشش بر آن بوده است که ضمن بررسی و بازبینی تاریخی اندیشه‌های بلاغی در این زمینه و مقایسهٔ تعریف‌های ارائه‌شده در کتاب‌های بلاغی دربارهٔ رد العجز علی الصدر، مصداق‌های تشابه و افتراق بازبینی شود؛ نیز با ارائهٔ تعریفی مناسب، به‌روشی توصیفی ـ تحلیلی، مرز بین این صنعت با دیگر صنایع درهم‌آمیخته با آن تفکیک می‌شود و از دسته‌بندی‌های متعدد رهایی می‌یابد.

کلید واژه‌ها: بلاغت؛ بدیع؛ رد العجز علی (الی) الصدر؛ تصدیر؛ صنایع ادبی؛ نقد و بررسی

۱ـ مقدمه

برای درک و آگاهی از ارزش علوم بلاغی در مقیاس اثرگذاری بر مخاطب همین بس که دربارهٔ آن چنین آمده است: «سزاوارترین علوم پس از شناخت خداوند، جلّ‌وعلا، برای یادگیری و حفظ، علم بلاغت و شناخت فصاحت است... به‌جهت

* مسؤول مکاتبات

رخشنده مند، سیدعلی‌سینا، فولادی، علیرضا. (۱۴۰۲). نقد ردالعجز علی الصدر در کتاب‌های بلاغی. *فنون ادبی. ۱۵ (۲)، ۸۰-۵۵.*

2322-3448 © University of Isfahan
This is an open access article under the CC BY-NC-ND/4.0/ License (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

https://doi.org/10.22108/LIAR.2023.135626.2202 https://dorl.net/dor/20.1001.1.20088027.1402.15.2.4.9

اینکه خداوند در آن تألیفی نیکو و ترکیبی تازه درانداخته است و ازاین‌رو، سزاوار است انسان این علم را بر دیگر علوم پس از علم توحید و شناخت عدل و تصدیق وعده و وعید او مقدم نماید» (عسکری، ۱۹۹۸: ۹)؛ ازهمین‌روی در این فن، بررسی‌های گوناگون و انگاره‌های متفاوتی ارائه شده است. از دیگر سوی، با همهٔ دوراندیشی و نکته‌سنجی‌هایی که درباب مسائل مختلف علوم بلاغی بیان شده است، «باز هم اختلاف در تشخیص یا نامگذاری همچنان باقی است» (سلامه، ۱۹۵۲: ۱۳۲). با بررسی کتاب‌های بلاغی به‌روشنی می‌توان پی‌برد که برای بسیاری از مقولات و جستارها در قلمرو بلاغت نمی‌توان تعریف جامع و مانعی به دست داد؛ بسیاری از تعریف‌ها برحسب ظاهر، مقارن و نزدیک به هم می‌نماید؛ اما در شرح و بسط شواهد، پراکندگی و تفاوت فراوانی نمایان است و این مسئله دربارهٔ صنایع بدیعی، یکی از شاخه‌های اصلی بلاغت، مصداق بیشتری دارد. آنگونه که گفته‌اند: «بدیع، بیشتر از معانی و بیان، همواره دستخوش بازی و اصطلاح‌تراشی بیکاری‌های دوران انحطاط فرهنگی بوده است» (شفیعی‌کدکنی، ۱۳۶۸: ۲۹۳).

یکی از بحث‌انگیزترین مباحث بلاغی بدیعی، صنعت رد العجز علی (الی) الصدر است که در کتاب‌های بلاغی با عنوان‌های المطابقه، رد الصدر علی الخفذ، رد العجز علی الصدر، مطابق و مُصَدَر، متصادر، تصدیر، بُنسری، هم‌آغاز و پایانی (رد الصدر علی العجز) و... آمده است. عده‌ای هم آن را «رد الصدر الی العجز» نامیده‌اند. این صنعت ادبی از جنبه‌های گوناگون بررسی‌پذیر است که در ادامه به آن پرداخته می‌شود. تعریفِ کلی و گاهی مبهمِ این صنعت ادبی در کتاب‌های بلاغی، درهم‌آمیختگی این صنعت با صنایعی دیگری مانند جناس، اشتقاق، شبه‌اشتقاق، تسهیم، تردید، تشابه‌الأطراف، ذوقافیتین، توشیح و یا یکی از اقسام جناس و نیز دسته‌بندی‌های گوناگونی را درپی داشته است؛ درنتیجه هدف ما در این پژوهش، بررسی و ارائهٔ تعریفی دقیق و تعیین مرز این صنعت با دیگر صنایعی است که با آن هم‌پوشانی دارد تا بدین وسیله از دسته‌بندی‌های مختلف و پراکندگی رهایی یابد؛ «بنابراین، این تفاوت‌های نهانی باید مورد بحث قرار گیرد و دقایق روشن شود و همین تفاوت‌های نهانی یعنی علوم بلاغی» (علوی‌مقدم، ۱۳۷۲: ۳۰۰).

۱ـ۲ پیشینهٔ پژوهش

دربارهٔ صنعت رد العجز علی الصدر مقالاتی نوشته شده است که به جنبه‌های دیگری به‌جز موضوع مدّنظر ما پرداخته‌اند؛ ازجمله: «تحلیل و بررسی دیدگاه اندیشمندان علوم بلاغی در زمینهٔ تصدیر» که در این مقاله به آن چیزی پرداخته است که موجب اختلاف نام این آرایه نزد ادبای عرب و ایرانی گشته شده است. اینکه این براساس تداعی معانی و زیبایی‌شناسی، بهتر است رد العجز علی الصدر خوانده شود (پارسا، ۱۳۹۱: ۲۶-۹). مقالهٔ دیگری با عنوان «تصدیر و نقد آرای بدیعیان دربارهٔ آن» است. در این مقاله نتیجه می‌گیرند اگر علمای بدیع اندکی بیشتر در این باب تأمّل و دقت می‌کردند و به تصدیر توسّع بیشتری می‌بخشیدند، انواع بیشتری از صورت‌های موجود از تکرار واژه می‌توانست در زیر چتر تصدیر تعریف شود (پورنامداریان و دیگران، ۱۳۹۸: ۲۰-۱).

۲ـ بحث و بررسی

دربارهٔ صنعت رد الصدرعلی (الی) العجز، اولین نکته آن است که در چه نوع سخنی،نظم یا نثر،کاربرد بیشتری دارد. در این‌باره در کتاب‌های بلاغی دیدگاه‌های متفاوتی وجود دارد. برخی آن را ویژهٔ نثر و بعضی دیگر ویژهٔ نظم دانسته‌اند؛ برخی نیز آن را به هر دو گونهٔ کلام (نظم و نثر) مربوط دانسته‌اند. آثار بلاغی‌ای که این صنعت را شامل هر دو حوزهٔ نثر می‌دانند، عبارت‌اند از:

بدایع الصنایع (حسینی نیشابوری، ۱۳۸۴: ۱۱۴، ۱۱۲، ۱۱۱)؛ *انوارالبلاغه* (مازندانی، ۱۳۷۶: ۳۵۸)؛ *رساله بیان بدیع* (فندرسکی، ۱۳۸۱: ۱۴۱-۱۳۹)؛ *زیبایی‌های سخن یا علم بدیع در زبان فارسی* (دایی جواد: ۱۳۳۴: ۱۵۴)؛ *درر الأدب در فن معانی، بیان، بدیع* (آق‌اولی، ۱۳۷۳: ۲۱۷-۲۱۶)؛ *معالم‌البلاغه در علم معانی و بیان و بدیع* (رجایی، ۱۳۵۹: ۴۰۷)؛ *علوم بلاغی*

(مردوخی، ۱۳۷۸: ۸۸).

نویسندگان آثار زیر این آرایهٔ ادبی را تنها شامل کلام منظوم دانسته‌اند:

رادویانی (۱۳۷۶۴: ۲۷)؛ تاج‌الحلاوی (۱۳۸۳: ۲۶)؛ رامی تبریزی (۱۳۴۱: ۲۳)؛ شمس فخری اصفهانی (۱۳۸۹: ۲۶۲-۲۶۱)؛ جام هروی (۱۳۹۹: ۱۹۹)؛ شهاب انصاری (۱۹۵۶: ۴۶)؛ آقاسردار (۱۳۵۵: ۱۴۱)؛ هدایت (۱۳۸۳: ۸۸)؛ ذکائی بیضائی (۱۳۶۴: ۱۹۰)؛ گرکانی (۱۳۷۷: ۲۵۱)؛ تقوی (۱۳۶۳: ۳۲۲)؛ آهنی (۱۳۶۰: ۲۳۶)؛ اسفندیارپور (۱۳۸۸: ۸۳)؛ فشارکی (۱۳۸۷: ۴۶)؛ وحیدیان کامیار (۱۳۹۴: ۴۱)؛ شمیسا (۱۳۹۸: ۷۳)؛ کزازی (۱۳۹۶: ۶۹)؛ همایی (۱۳۸۹: ۵۵)؛ زاهدی (۱۳۴۶: ۳۲۴)؛ نوروزی (۱۳۷۸: ۷۹)؛ عقدایی (۱۳۹۶: ۱۵)؛ صادقیان (۱۳۸۷: ۶۹)؛ راستگو (۱۳۹۷: ۵۳-۵۲)؛ بهزادی اندوهجردی (۱۳۷۵: ۶۳)؛ خزائلی و سادات ناصری (۱۳۳۴: ۹۲)؛ قندیل (۱۳۶۹: ۲۷۵)؛ قنبری (۱۳۶۸: ۹۷)؛ احمدنژاد (۱۳۸۲: ۱۲۵).

۲ـ۱ تعریف

رویهٔ کتاب‌های بلاغی نسبت‌به این آرایه به چند گونه است؛ برخی درپی تعریفی از این صنعت برآمده‌اند و بعضی دیگر تعریفی ارائه نداده‌اند و فقط به شاهدمثال پرداخته‌اند. بر این اساس، می‌توان این آثار را به سه دسته تقسیم کرد:

الف: برخی از کتاب‌های بلاغی این صنعت را چنین تعریف کرده‌اند:

ترجمان‌البلاغه: «فی المطابقه: معنی مطابقه آنست کی دو لفظ بهم آرند، چون شاعر لفظی را به اول بیت یاد کند، و باز همان را بآخر قافیه گرداند، آن را پارسی‌گویان مطابق خوانند. فاما دبیران آن را رد الصدر علی الفخذ خوانند، یعنی پس و پیش. و مطابق آن را خوانند این گروه کی پارسی‌گویان آن را متضاد خوانند» (رادویانی، ۱۳۶۲: ۲۸).

حدایق‌السحر: «بیان انواع رد العجز علی الصدر: ... و این صنعت جنان بود کی دبیر یا شاعر باول سخن منثور یا باول بیت لفظی کویذ و بآخر همان لفظ باز آرد و این صنعت بر شش نوع است» (وطواط، ۱۳۶۲: ۱۸).

تعریف این دو کتاب، کم‌وبیش در کتاب نویسندگان زیر تکرار شده است: شمس فخری اصفهانی (۱۳۸۹: ۲۶۵-۳۶۳)؛ حسینی نیشابوری (۱۳۸۴: ۱۱۵-۱۱۱)؛ کاشفی (۱۳۶۹: ۹۹)؛ مازندانی (۱۳۷۶: ۳۶۲-۳۵۷)؛ شهاب انصاری (۱۹۵۶: ۴۶)؛ فندرسکی (۱۳۸۱: ۱۳۹)؛ آقاولی (۱۳۷۳: ۲۱۶)؛ میرزا عبدالعظیم خان (۱۳۰۸: ۱۰-۹)؛ رجایی (۱۳۵۹: ۴۰۷)؛ ذکائی بیضائی (۱۳۶۴: ۱۹۰)؛ تقوی (۱۳۶۳: ۳۲۲)؛ دایی جواد (۱۳۳۴: ۱۵۴)؛ زاهدی (۱۳۴۶: ۳۲۴)؛ همایی (۱۳۸۹: ۵۵)؛ کزازی (۱۳۹۶: ۷۳-۶۹)؛ وحیدیان کامیار (۱۳۹۴: ۴۱)؛ فشارکی (۱۳۸۷: ۴۶)؛ اسفندیارپور (۱۳۸۸: ۹۳-۸۳)؛ راستگو (۱۳۹۷: ۵۴)؛ مرتضایی (۱۳۹۴: ۱۱۸)؛ صادقیان (۱۳۸۷: ۶۹)؛ عقدایی (۱۳۹۶: ۱۶)؛ نوروزی (۱۳۷۸: ۸۰)؛ محبتی (۱۳۸۶: ۷۸)؛ احمدنژاد (۱۳۸۲: ۱۲۵)؛ انوری و عالی‌عباس‌آباد (۱۳۹۳: ۲۳)؛ قندیل (۱۳۶۹: ۲۷۵)؛ قنبری (۱۳۶۸: ۹۷)؛ خزائلی و سادات ناصری (۱۳۳۴: ۹۲)؛ قنبری (۱۳۶۸: ۹۸)؛ طباطبایی (۱۳۸۶: ۶۸-۶۶)؛ مسعودی (۱۳۷۰: ۱۰۲-۱۰۱)؛ رنجبر (۱۳۸۵: ۷۶)؛ ثامنی (۱۳۴۱: ۱۱۳-۱۱۱)؛ بهزادی اندوهجردی (۱۳۷۵: ۶۳).

مؤلف *المعجم فی معاییر اشعار العجم* چنین آورده است: ردالصدر الی العجز: «صنعتی دیگر هست کی آنرا رد الصدر الی العجز خوانند، و جون آنج در آخر بیت آمذه باشد در اول دیکری باز آرند آنرا رد العجز الی الصدر کویند» (رازی، ۱۳۲۷: ۱۱۰-۱۱).

ب: نویسندگان کتاب‌های زیر دربارهٔ این صنعت تعریفی ارائه نداده‌اند و تنها به ذکر انواع تقسیم‌بندی‌های آن پرداخته‌اند: تاج الحلاوی (۱۳۸۳: ۲۹-۲۶)؛ رامی تبریزی (۱۳۴۱: ۲۶-۲۳)؛ آقاسردار (۱۳۵۵: ۱۴۱)؛ هدایت (۱۳۸۳: ۹۰).

ج: بعضی از کتاب‌های بلاغی فارسی این صنعت را در نظم و نثر بررسی کرده‌اند.

تعریفی که در کتاب‌های بلاغی، از کارکرد این صنعت در نثر ارائه شده، با آنچه دربارهٔ نظم بیان شده، متفاوت است. از میان این آثار می‌توان به شواهد زیر اشاره کرد: مؤلف *معیار جمالی*، برحسب دیدگاه و نظر شمس قیس، چنین می‌نویسد: «بیان

انواع رد العجز علی الصدر... و این صنعت مشتمل است بر دو قسم: قسم اول و رد العجز علی الصدر است. قسم دویم رد الصدر علی العجز... قسم دوم رد الصدر علی العجز و این قسم نیز بر دو نوع است: نوع اول از قسم دوم و این نوع همان باشد که شاعر یا منشی کلمه‌ای در اول بیت با در قرینه و اسجاع بیاورد و این کلمه بعینها لفظا و معنا در عجز آورده بی تفاوت و نقصان» (شمس فخری اصفهانی، ۱۳۸۹: ۲۶۳). «نوع دوم و این همچنان است که نوع اول، الا آنکه آن کلمه که در صدر آمده باشد در عجز، بعینها بازآید؛ اما به معنی مختلف [باشد]» (همان: ۲۶۵).

صاحب *جامع‌الصنایع* چنین آورده است: «رد العجز علی الصدر: و این صنعت چنان است که لفظی را که در او قافیه باشد به صدر بیت برد و متقدمان این لفظ را متفق اللفظ و المعنی می‌آوردند» (جام هروی، ۱۳۹۹: ۱۹۹).

مؤلف رسالهٔ *بیان و بدیع* چنین می‌نویسد: «و در نظم عبارت از آنست که یکی از دو لفظ مکرر یا ملحق به متجانس از راه اشتقاق، یا ملحق به متجانس از راه شبه‌اشتقاق، در آخر آن یا صدر مصراع ثانی» (فندرسکی، ۱۳۸۱: ۱۴۱).

مؤلف *دررالأدب* چنین گفته است: «و رد عجز بر صدر در بیت آنست که یکی از دو لفظ مکررین یا متجانسین و یا ملحقین بمتجانسین در آخر بیت و لفظ دیگر در صدر مصراع اول یا وسط یا آخر یا در اول مصراع ثانی باشد» (آق‌اولی، ۱۳۷۳ : ۲۱۷).

نویسندهٔ *معالم‌البلاغه* تعریف این صنعت را موقوف بر دانستن دو امر می‌داند: نخستینِ آن بیان شد؛ دربارهٔ نظم چنین آورده است: «اما در نظم عبارت از این است که یکی از دو لفظ سابق‌الذکر در عجز یعنی آخر بیت ذکر شده باشد و لفظ دیگر در صدر یا در حشو مصراع اول یا در عروض یا در ابتدا واقع شده باشد» (رجایی، ۱۳۵۹: ۴۰۸).

مؤلف *ابدع البدایع* معتقد است: «رد العجز علی الصدر: که "تصدیر" نیز گویند آن است که متکلم یکی از دو کلمه متفق اللفظ و معنی یا متفق اللفظ یا متشابه در اشتقاق یا شبه‌اشتقاق را در آخر کلام بیاورد، در صورتی که آن کلمهٔ دیگر را در اول کلام آورده باشد» (گرکانی، ۱۳۷۷: ۲۵۱).

صاحب کتاب *معانی بیان* چنین می‌نویسد: «رد العجر علی الصدر: آنست که یکی از دو کلمهٔ متکرر یا متجانس یا ملحق بتجانس را آخر بیت و دیگری را پیش از آن در یکی از مواضع پنجگانه زیر بیاورند، در صدر مصراع اول و حشو و آخر مصراع اول و صدر مصراع دوم و حشو مصراع دوم» (آهنی، ۱۳۶۰: ۲۳۶).

۲ـ۱ـ۱ تعریف این صنعت در کتاب‌های عربی

این صنعت در کتاب‌های بلاغی عربی، با عنوان‌های «رد اعجاز الکلام علی ما تقدمها» (ابن‌معتز، ۱۳۹۵: ۱۵۷)، «توشیح» (قدامه، ۱۳۰۲: ۱۶۷)، «التصدیر» (حاتمی، ۱۹۷۹: ۱۶۲)، «رد اعجاز بر صدور» (ابن ابی‌الاصبع، ۱۳۶۸: ۱۰۰)، «رد الاعجاز علی الصدور» (عسکری، ۱۹۹۸: ۳۵۱)، «رد عجز علی الصدره» (باقلانی، ۱۹۷۱: ۹۳)، «التصدیر» (ابن‌رشیق قیروانی، ج ۱: ۳)، «رد العجز علی الصدر» (رازی، ۲۰۰۴: ۶۳)، (تفتازانی، ۲۰۱۳: ۶۸۹)، (سبکی، ۲۰۰۳، ج ۲: ۲۹۳)، (علوی، ۲۰۰۷ م: ۴۰۸)، «رد العجز الی الصدر» (سکاکی، ۱۹۸۷: ۴۳۰) آمده است.

نخستین کسی که از این صنعت سخن گفته، مؤلف *البدیع* است. وی در این باره چنین می‌نویسد: «و هو رد اعجاز الکلام علی ما تقدمها» و آن بازگرداندن عجز سخن به صدر آن است. ایشان تعریفی از این صنعت به دست نداده است و آن را با مثال‌هایی از نظم و نثر در سه قسمت آورده است (ابن‌معتز، ۱۳۹۵: ۱۵۷).

نویسندهٔ *الصناعتین* چنین آورده است: «فاول ما ینبغی ان تعلمه انک اذا قدمت الفاظاً تقتضی جواباً فالمرضی ان تاتی بتلک الالفاظ بالجواب، و لا تنتقل عنها الی غیرها مما هو فی معناها.» (عسکری، ۱۹۹۸: ۳۵۱).

این صنعت در کتاب *العمده فی محاسن الشعر و آدابه و نقده*، بر عکس اسلاف، با عنوان «باب التصدیر» چنین آمده است: «و هو: ان یرد اعجاز الکلام علی صدوره فیدل بعضه علی بعض و یسهل استخراج قوافی الشعر اذا کان کذلک و تقتضیها الصنعه، و

یکسب البیت الذی یکون فیه ابهه، و یکسوه رونقا و دیباجه، و یزید مائیه و طلاوه» (ابن‌رشیق قیروانی، ۱۳۵۳، ج ۱: ۳).

فی رد العجز علی الصدر: «و هو عبارتٌ عن کل کلام وُجِدَ فی نصفه الاخیر لفظاً یشابهُ لفظاً موجودا فی الأول» (رازی، ۲۰۰۴: ۶۳؛ العلوی، ۲۰۰۷ م: ۴۰۸).

«و منه ای و من اللفظی رد العجز علی الصدر و هو فی النثر ان یجعل احد اللفظین المکررین ای المتفقین فی اللفظ و المعنی او المتجانسین ای المتشابهین فی اللفظ دون المعنی و الملحقین بهما ای بالمتجانسین اللذین یجمعهما الاشتقاق او شبه‌الاشتقاق فی اول الفقره و قد عرفت معناها و اللفظ الاخر فی آخرها ای آخر الفقره.» ... «(و) . هو (فی النظم ان یکون احدهما) ای احد الفظین المکررین او المتجانسین او الملحقین بهما [اشتقاقاً او شبه‌الاشتقاق] (فی آخر البیت و) اللفظ (الآخر فی صدر المصراع الاول او حشو او آخره او صدر) المصراع (الثانی)» (تفتازانی، ۱۳۷۰: ۹۲-۹۱؛ تفتازانی، ۱۳۰۸: ۴۵۰؛ خطیب القزوینی، ۱۹۸۰: ۲۹۴؛ المدنی شیرازی، ۱۳۰۴، ج ۳: ۹۴-۹۵؛ هاشمی، ۱۳۸۳: ۳۵۶-۳۵۵).

صاحب *الاتقان فی علوم القرآن* چنین آورده است: تصدیر: «و اما تصدیر آن است که همان لفظ عیناً در اول آیه آمده باشد، رد العجز علی الصدر نیز نامیده می‌شود» (سیوطی، ۱۳۸۶: ۳۲۶).

در کتاب *محاسن الکلام* چنین تعریف شده است: «المنظوم و المنثور، رد الاعجاز علی الصدور و ذالک علی ضروب، منها ما یتفق معنی العجز و الصدر و منها ما یختلف معناها و الثانی ابدع و احسن» (مرغینانی، ۱۳۶۴: ۱۸).

صاحب *نهایه الارب فی فنون الادب* چنین آورده است: «هو کلام منثور او منظوم یلاقی آخر اوله بوجه من الوجه» (النویری، بی‌تا، ج ۷: ۱۰۹).

۲ـ۱ـ۲ تفاوت تعریف رد العجز علی الصدر در نظم و نثر

براساس آنچه در مطالب پیشین گذشت، به این نتیجه می‌رسیم که این صنعت در کتاب‌های عربی، در نثر و نظم بررسی شده است؛ عنوان برای هر دو، رد العجز علی الصدر است؛ اما در بعضی از این کتاب‌ها تعریف ارائه‌شده برای این صنعت در نثر با نظم متفاوت است که در ادامه به آن می‌پردازیم.

الف: رد العجز علی الصدر فی النثر: «هو ان یجعل احد اللفظین المکررین او المتجانسین او الملحقین بهما بان جمعهما اشتقاق او شبه فی اول الفقره ثم تعاد فی آخرها» (بازگرداندن پایان سخن به آغاز آن: الف) ردالعجز علی الصدر، در نثر اینگونه است که یکی از دو لفظ تکرارشده یا متجانس یا ملحق‌شده به دو متجانس که اشتقاق یا شبه‌اشتقاق آن دو را گرد آورده است، در آغاز فقره قرار گیرد سپس در پایان فقره تکرار شود (هاشمی، ۱۳۸۳: ۳۵۵).

این تعریف مبنای شماری از کتاب‌های فارسی «گروه الف» قرار گرفته است و این صنعت را، چه در نثر و چه در نظم، بر این اساس برای این صنعت ذکر کرده‌اند. البته تعریفی که در کتاب‌های عربی برای این صنعت در نظم آمده است، برعکس نثر است.

ب: ردالعجز علی الصدر فی النظم: «هو ان یکون احدهما فی آخر البیت و الاخر یکون اما فی صدر المصراع الاول او فی حشو او فی آخره و اما فی صدر المصراع الثانی» (بازگرداندن واژهٔ پایانی به آغاز، در شعر بدینگونه است که یکی از آن دو واژه در آخر بیت قرار گیرد و دیگری یا در آغاز مصراع اول یا در وسط آن یا در آخرش و یا در آغاز مصراع دوم» (همان: ۳۵۶).

ذکر این نکته ضروری است که دانشمندان علوم بلاغی عربی و فارسی این صنعت را در نظم و نثر واکاویده و بررسی کرده‌اند؛ اما به‌سبب کارکرد بیشتر این صنعت در نظم، کتاب‌های بلاغی معاصر اغلب به این جنبه پرداخته‌اند.

۲ـ۲ تقسیم‌بندی‌های این صنعت در کتاب‌های بلاغی

تعریف‌هایی که در کتاب‌های بلاغی ذکر شده، باعث دسته‌بندی‌های مختلفی از این صنعت شده است که در ادامه به

چگونگی آنها می‌پردازیم:

جدول شمارهٔ ۱: تصدیر براساس تعریف رادویانی

تصدیر براساس تعریف رادویانی						
نوع تکرار	صدر	حشو	عروض	ابتدا	حشو	عجز
اول قسم از وی آنست کی لفظی را باول بیت آورده باشذ و همان لفظ را بعینه قافیت کنذ بذان (تکرار).	*					*
قسم دوم هم برین حد بوذ، ولیکن بمعنی مخالف (جناس تام).	*					*
قسم سوم آنست کی لفظ اول بصدر [حشو] بیت مذکور بوذ (تکرار).		*				*
قسم چهارم هم برین حد بوذ، ولیکن بمعنی مخالف (جناس تام).		*				*
قسم پنجم چنان بود کی در اول و آخر دو لفظ آورده شوذ کی هر دو از یک کلمه مشتق باشند؛ اما میان هر دو لفظ اندک‌مایه تغییر بوذ (اشتقاق). وطواط و رامی تبریزی آن را به دو بخش تقسیم کرده‌اند. قول متصرف: و اگر ایهام باشد بهتر است (رامی تبریزی، ۱۳۴۱: ۲۶-۲۵).	*					*
(اشتقاق)		*				*
قسم ششم هم برین حد بوذ، لیکن بمعنی مخالف (شبه‌اشتقاق). وطواط و رامی تبریزی آن را به دو بخش تقسیم کرده‌اند.	*					*
(شبه‌اشتقاق)		*				*

چنانکه در تقسیم‌بندی این صنعت در دو کتاب *ترجمان‌البلاغه* و *حدائق‌السحر* دیده می‌شود، مؤلف *حدائق‌السحر* در این تقسیم‌بندی تحت تأثیر *ترجمان‌البلاغه* بوده است. در هر دو کتاب فقط به دو نمونه، گونه‌های اول و سوم، تکرار اشاره شده است. بقیه اشاره به جناس و اشتقاق و شبه‌اشتقاق دارد؛ هرچند اینها خود نیز گونه‌ای از تکرار هستند. از همین روی، با توجه به تعریفی که از این صنعت ارائه خواهیم داد، بهتر و مناسب‌تر آن است که برای پرهیز از تکرار مکررات، از این تقسیم‌بندی‌ها صرف‌نظر کرد و آنها را در بخش‌های ویژهٔ خود، یعنی همان جناس و اشتقاق و شبه‌اشتقاق، بررسی کرد.

تقسیم‌بندی جدول فوق را نویسندگان زیر تکرار کرده‌اند: وطواط (۱۳۶۲: ۲۴–۱۸)؛ تاج الحلاوی (۱۳۸۳: ۲۹-۲۶)؛ رامی تبریزی (۱۳۴۱: ۲۶-۲۳)؛ هدایت (۱۳۸۳: ۹۰-۸۸)، آق‌اولی (۱۳۸۱: ۲۱۹-۲۱۶). البته مؤلف *دررالأدب* (آق‌اولی) اشاره‌ای به حشو و عجز در مصراع دوم نکرده و شاهدمثال نیز نیاورده است.

شمس قیس در *المعجم* این صنعت را به دو دستهٔ کلی، یعنی «رد الصدر الی العجز» و «رد العجز الی الصدر» تقسیم می‌کند (رازی، ۱۳۲۷: ۳۱۱-۳۱۰). صاحب *معیار جمالی* نیز مانند شمس قیس این صنعت را به دو نوع تقسیم کرده؛ اما برای هریک دو فرع قائل شده است. بدین‌ترتیب در کتاب *معیار جمالی* «رد الصدر الی عجز» و «رد العجز الی الصدر» هریک به دو نوع تقسیم می‌شود (شمس فخری اصفهانی، ۱۳۸۹: ۲۶۲-۲۶۱).

گونه‌های تکرار لفظ در کتاب *ابدع‌البدایع* به قرار زیر است:

جدول شمارهٔ ۲: تصدیر، کتاب *ابدع البدایع*

تصدیر در کتاب *ابدع البدایع* (۲۵۴-۲۵۱)						
	صدر	حشو	عروض	ابتدا	حشو	عجز
اول	*					*
دوم	*				*	
سوم	*			*		
چهارم		*				*
پنجم		*			*	
ششم		*		*		
هفتم			*			*
هشتم			*		*	
نهم			*	*		
دهم				*		*
یازدهم				*	*	

جدول شمارهٔ ۳: تصدیر در کتاب *انوارالبلاغه*

تصدیر در کتاب *انوارالبلاغه* (۳۶۲-۳۵۷)							
	نوع تکرار	صدر	حشو	عروض	ابتدا	حشو	عجز
اول	آنکه احد لفظین مکررین در صدر مصراع اول بوده باشد.	*					*
دویم	آنکه احد لفظین مکررین در وسط مصراع اول باشد.		*				*
سیم	آنکه احد مکررین در آخر مصراع اول بوده باشد.			*			*
چهارم	آنکه احد مکررین در صدر مصراع ثانی بوده باشد.				*		*
پنجم	آنکه احد متجانسین در صدر مصراع اول بوده باشد.	*					*
ششم	آنکه احد متجانسین در وسط مصراع اول بوده باشد.		*				*
هفتم	آنکه احد متجانسین در آخر مصراع اول باشد.			*			*
هشتم	آنکه احد متجانسین در صدر مصراع ثانی بوده باشد.				*		*
نهم	آنکه احد مشتقین در صدر مصراع اول باشد.	*					*
دهم	آنکه احد مشتقین در وسط مصراع اول باشد.		*				*
یازدهم	آنکه احد مشتقین در آخر مصراع اول بوده باشد.			*			*
دوزادهم	آنکه احد مشتقین درصدر مصراع ثانی باشد.				*		*
سیزدهم	آنکه احد شبیهین به مشتق در صدر مصراع اول باشد.	*					*
چهاردهم	آنکه احد شبیهین به مشتق در وسط مصراع اول بوده باشد.		*				*
پانزدهم	آنکه احد شبیهین در آخر مصراع اول بوده باشد.			*			*
شانزدهم	آنکه احد شبیهین در صدر مصراع ثانی باشد.				*		*

نویسندگان زیر این تقسیم‌بندی را بـه همـین شـیوه در کتاب‌هـای خـود تکـرار کرده‌انـد: فندرسـکی (۱۳۸۱: ۱۴۶-۱۳۹)؛ آقاسـردار (۱۳۵۵: ۱۴۹-۱۴۱)؛ رجـایی (۱۳۵۹: ۴۱۰-۴۰۷)؛ تقـوی (۱۳۶۳: ۳۲۳-۳۲۲)؛ دایـی جـواد (۱۳۳۴: ۱۶۳-۱۵۴)؛ آهنـی (۱۳۶۰: ۲۳۶)؛ زاهدی (۱۳۴۶: ۳۲۴).

مؤلف کتاب *بدایع‌الصنایع* دربارهٔ این صنعت چنین می‌گوید: «پیش شعرای عجم عبارت اسـت از آنکـه لفظـی را در صـدر یعنی اول مصراع اول، یا در حشو مصراع اول، یعنی وسط او آرند و باز همان لفظ را به همان معنی در عجـز یعنـی آخـر بیـت ذکر کنند یا آنکه یکی از دو لفظ را که میان ایشان تجنیس باشد یا اشتقاق یا شبه‌اشتقاق در صدر یا حشـو مصـراع اول آرنـد و دیگری را در عجز؛ پس بنابراین، این صنعت را هشت نوع باشد: به اعتبار ضرب چهار نوع لفظ در دو نـوع محـل کـه صـدر و حشو مذکور است» (حسینی نیشابوری، ۱۳۸۴: ۱۱۲)؛ در ادامه می‌افزاید: «و پیش فصحای عرب، رد العجز علی الصدر در نظـم عبارت است از آنکه یک لفظ را از یک نوع از انواع چهارگانه لفظ که مذکور شد در صدر بیت یا در حشو مصراع اول یا آخـر آن یا ابتدای مصراع ثانی آرند، و لفظی دیگر از همان نوع در عجز؛ پس بنابراین انواع این صنعت شانزده باشد به اعتبار ضـرب چهار نوع در چهار نوع محل. و از این شانزده نوع هشت نوع آن است که مذکور شد، و هشت نوع دیگر این است کـه مـذکور می‌شود» (حسینی نیشابوری، ۱۳۸۴: ۱۱۴).

جدول شمارهٔ ۴: تصدیر در کتاب *بدایع الصنایع*

تصدیر در کتاب *بدایع الصنایع* (۱۱۶-۱۱۱)							
	نوع تکرار	**صدر**	**حشو**	**عروض**	**ابتدا**	**حشو**	**عجز**
نوع اول	آن است که لفظی که در صدر مصراع اول آورده باشند، باز به همان معنی در عجز آرند (تکرار).	*					*
نوع دوم	آن است که لفظی که در حشو مصراع اول باشد، باز به همان معنی در عجز آرند (تکرار).		*				*
نوع سیم	آن است که یکی از دو لفظ که میان ایشان تجنیس باشد در صدر آرند و دیگری در عجز.	*					*
نوع چهارم	آن است که یکی از متجانسین را در حشو مصراع اول آرند و دیگری را در عجز.		*				*
نوع پنجم	آن است که یکی از دو لفظ را که میان ایشان اشتقاق باشد، در صدر آرند و دیگری را در عجز.	*					*
نوع ششم	آن است که یکی از این دو لفظ مذکور را در حشو مصراع اول آرند و دیگری را در عجز.		*				*
نوع هفتم	آن است که یکی از دو لفظ که میان ایشان شبه‌اشتقاق باشد در صدر آورده شود و دیگری در عجز.	*					*
نوع هشتم	آن است که یکی از دو لفظ مذکور را در حشو مصراع اول آرند و دیگری را در عجز.		*				*
نوع اول	آنکه لفظی که در آخر مصراع اول به معنی‌ای واقع شده باشد، باز به همان معنی در آخر بیت آورده شود.			*			*
نوع دوم	آنکه لفظی را که به معنی‌ای مذکور شده باشد در ابتدای مصراع ثانی، در آخر بیت به همان معنی باز آورده شود.				*		*
نوع سیم	آنکه یکی از متجانسین را در آخر مصراع اول آرند و دیگری را در عجز.			*			*

نوع چهارم	آنکه احدالمتجانسین را در ابتدای مصراع ثانی آرند، و دیگری را در عجز.				❋		❋
نوع پنجم	آنکه یکی از دو لفظ را که میان ایشان اشتقاق باشد در آخر مصراع اول آرند، و دیگری را در عجز.			❋			❋
نوع ششم	آنکه یکی از دو لفظ مذکور را در ابتدای مصراع دوم آرند، و دیگری را در عجز.				❋		❋
نوع هفتم	آنکه یکی از دو لفظ را که میان ایشان شبه‌اشتقاق باشد، در آخر مصراع اول آرند و دیگری را در عجز.			❋			❋
نوع هشتم	آنکه یکی از دو لفظ مذکور را در ابتدای مصراع ثانی آرند، و دیگری را در عجز.				❋		❋

جدول شمارهٔ ۵: تصدیر در کتاب *بدایع‌الأفکار*

تصدیر در کتاب *بدایع‌الأفکار* (۹۹)							
	نوع تکرار	**صدر**	**حشو**	**عروض**	**ابتدا**	**حشو**	**عجز**
اول مصدر مطلق	و آن چنان باشد که لفظی در صدر واقع شود؛ و به‌صورت و معنی، بی‌هیچ تغییری و تفاوتی در عجز باز آید (تکرار).	❋					❋
دوم متخلل مطلق	و آن چنان باشد که لفظ عجز، بعینه، در حشو مصراع اول واقع شود (تکرار).		❋				❋
سیم مصدر مجنس	و آن چنان باشد که لفظ صدر، بعینه، در عجز بازآید؛ اما به معنی مختلف بوده و این تجنیس تام است که به‌سبب وقوع او در موقعی معین صنعتی دیگر می‌شود؛ چه یکی از این دو متجانس در مساق کلام متصدر است و یکی متأخر.	❋					❋
چهارم تختل مجنس	و این نزدیک به نوع دوم است؛ الا آنکه لفظی که در عجز ایراد کرده شود، به معنی، غیر آن لفظ باشد که در حشو مصراع اول آمده.		❋				❋
پنجم مصدر مقتضب	و آن چنان باشد که در صدر و عجز، دو لفظ آورده شود که هر دو از یک لفظ مشتق باشند؛ اما در صیغه ایشان، اندک تفاوتی باشد و این همان اقتضاب است که به‌واسطهٔ ایراد کلمات مقتضبه در موارد معینه، صنعتی دیگر شده است.	❋					❋
ششم متخلل مقتضب	و این نزدیک است به نوع پنجم؛ الا آنکه از دو لفظ مقتضب، یکی در حشو مصراع اول افتد و یکی در عجز.		❋				❋
هفتم مصدر مشتق	و آن چنان باشد که در صدر و عجز، دو لفظ آورده شود که در حروف به یکدیگر متقارب باشند؛ اما از یک کلمه، بعینها مشتق نباشند.	❋					❋
هشتم متخل مشتق	و آن چنان باشد که نوع هفتم؛ الا آن‌که از دو لفظ متقارب، یکی در عجز بود و یکی در حشو مصراع اول.		❋				❋

مؤلف *بدایع‌الأفکار* هشت گونه یاد می‌کند که مطابق با هشت گونه‌ای است که صاحب *بدایع‌الصنایع* در مرحلهٔ نخست برای تقسیم‌بندی‌های این صنعت ـ «پیش شعرای عجم...» (حسینی نیشابوری، ۱۳۸۴: ۱۱۵-۱۱۲) ـ یاد می‌کند. این تقسیم بندی در کتاب رساله *بیان بدیع* نیز آمده است (فندرسکی، ۱۳۸۱: ۱۴۶-۱۳۹).

کتاب *البدیع*، دربارهٔ رد العجز علی الصدر فقط به ذکر صدر و عجز پرداخته و دسته‌بندی نکرده است (میرزا عبدالعظیم خان، ۱۳۰۸: ۱۰-۹).

مؤلف *نقدالشعر* دربارهٔ این صنعت چنین می‌گوید: «این صنعت دو نوع متمایز دارد؛ یکی آنکه گفته شد؛ یعنی کلمهٔ اول بیت در آخر اعاده شود [رد العجز علی الصدر] و دیگر کلمه‌ای که در اواسط مصراع اول آمده در آخر بیت بیاورند و در این صورت آن را رد العجز علی الحشو خوانند» (ذکائی بیضائی، ۱۳۶۴: ۱۹۳-۱۹۰). در ادامه می‌نویسد: «انواع دیگری نیز برای صنعت رد العجز علی الصدر ذکر نموده‌اند که چون به دقت ملاحظه شود از این دو نوع خارج نیست و ذکرش زائد به نظر می‌رسد» (همان: ۱۹۳-۱۹۰).

نویسندهٔ *فنون بلاغت و صناعات ادبی* نیز فقط به تعریف و توضیح رد العجز علی الصدر و رد الصدر علی العجز و نقد نظر شمس قیس در این زمینه پرداخته و تقسیم‌بندی‌ای ارائه نکرده است (همایی، ۱۳۸۹: ۵۷-۵۶).

نویسندهٔ کتاب *زیباشناسی سخن پارسی* تحت سه عنوان به بخش‌بندی این صنعت پرداخته و هرکدام را در دو بخش آورده است که شش نوع می‌شود. ایشان در این باره چنین آورده است: «بنسری را گونه‌هایی است؛ رشید وطواط شش گونه برای آن برشمرده است؛ ملاحسین واعظ کاشفی هشت گونه؛ و نجفقلی میرزا، برنامیده به آقا سردار شانزده گونه. ما آنچه را بیشتر کاربرد دارد، در پی یاد می‌کنیم» (کزازی، ۱۳۹۶: ۶۹).

جدول شمارهٔ ۶: تصدیر براساس کتاب *زیباشناسی سخن پارسی*

تصدیر براساس کتاب *زیباشناسی سخن پارسی* (۷۳-۶۹)						
نوع تکرار	**صدر**	**حشو**	**عروض**	**ابتدا**	**حشو**	**عجز**
گونهٔ نخست: آن است که واژه‌ای یگانه در آغاز و انجام بیت آورده شده باشد (تکرار).	*					*
گاه واژه در آگنه (حشو) پارهٔ نخستین از بیت آورده می‌شود.		*				*
گونهٔ دوم: آن است که دو واژه همگون و یکسان، از گونهٔ جناس تام در آغاز و انجام بیت آورده شده باشد.	*					*
گاه، پایهٔ نخستین جناس در آگنهٔ پارهٔ نخستین آورده می‌شود.		*				*
گونهٔ سوم: آن است که دو واژه‌ای که در آغاز و انجام بیت آورده می‌شوند، هم‌ریشه باشند.	*					*
می‌تواند بود که در میان دو واژه «هم‌ریشگی هنری» باشد؛ نیز واژهٔ نخستین در آگنهٔ پارهٔ نخست آورده شده باشد.		*				*
آرایه‌ای دیگر که در شمار بنسری نهاده می‌تواند شد، آن است که سر و بن مصراع یکی باشد. این آرایه، وارونه گونه‌های دیگر، چندان کاربردی در ادب نیافته است.	+		+	*		*

جدول شمارهٔ ۷: تصدیر براساس *بدیع از دیدگاه زیبایی‌شناسی*، شمیسا

تصدیر براساس *بدیع از دیدگاه زیبایی‌شناسی*، شمیسا (۷۷-۷۶)						
نوع تکرار	**صدر**	**حشو**	**عروض**	**ابتدا**	**حشو**	**عجز**
تکرار واژه: و آن تکرار واژه در کلام است و انواعی دارد. ردالصدر الی العجز	*					*
رد الابتداء الی العجز				*		*
رد الصدر الی العروض	*		*			
رد العروض الی الابتداء			*	*		
رد العروض الی العجز			*			*

وحیدیان کامیار (۱۳۹۴: ۴۲-۴۱) فقط به دو نوع رد الصدر الی العجز، رد العجز الی الصدر پرداخته و معتقد است گاه واژه‌ها دقیقاً در آغاز یا پایان بیت نیست (همان: ۴۱).

این تقسیم‌بندی در کتاب *نقد بدیع نیز* آمده است (فشارکی، ۱۳۸۷: ۴۹-۴۶).

جدول شمارهٔ ۸: تصدیر در کتاب *عروسان سخن*، هوشمند اسفندیارپور

تصدیر در *عروسان سخن*، هوشمند اسفندیارپور (۹۱-۸۳)						
نوع تکرار	**صدر**	**حشو**	**عروض**	**ابتدا**	**حشو**	**عجز**
نوع اول آن است که کلمه صدر بیت یا عبارت عیناً یا با مختصر تغییر در عجز آن تکرار شود (تکرار).	*					*
نوع دوم آن است که لفظ صدر مصراع اول در حشو مصراع دوم تکرار شود.	*				*	
نوع سوم عکس نوع قبل است که لفظ مکرر یا متجانس در حشو مصراع اول و عجز مصراع دوم به کار رود.		*				*
نوع چهارم آن است کلمات مکرر یا متجانس در عروض مصراع اول و عجز مصراع دوم به کار رود.			*			*
نوع پنجم آن است الفاظ مکرر یا متجانس در ابتدا و عجز مصراع دوم آورده شوند.				*		*
نوع ششم آن است که کلمات مکرر یا متجانس در حشو مصراع اول و قبل از ردیف قرار گیرند و کلمهٔ مکرر در مصراع اول هرچه به صدر نزدیک‌تر باشد، بهتر است.		*			*	
نوع هفتم آن است از مکررین یا متجانسین یکی در حشو مصراع اول و دیگر در حشو مصراع دوم آید که بعضی بدیع‌نویسان آن را صنعت تکرار گفته‌اند و پذیرش آن را به نام تصدیر نادرست دانسته‌اند.		*			*	

چنانکه بیان شد که بعضی بدیع‌نویسان آن را صنعت تکرار گفته‌اند و پذیرش آن را به نام تصدیر نادرست دانسته‌اند (اسفندیارپور، ۱۳۸۸: ۹۰).

جدول شمارهٔ ۹: تصدیر در کتاب هنر *سخن‌آرایی* راستگو

تصدیر در *هنر سخن‌آرایی*، راستگو (۵۵-۵۲)						
نوع تکرار	**صدر**	**حشو**	**عروض**	**ابتدا**	**حشو**	**عجز**
گاه نخسنین واژهٔ بیت	*					*
گاه واژهٔ میانی مصرع نخست		*				*
گاه واژهٔ پایانی مصراع نخست			*			*
گاه واژهٔ آغازی مصراع دوم				*		*

جدول شمارهٔ ۱۰: رد العجز الی (علی) الصدر در *بدیع از بلاغت* مرتضایی

رد العجز الی (علی) الصدر در *بدیع از بلاغت* مرتضایی (۱۱۸-۱۱۶)						
نوع تکرار	**صدر**	**حشو**	**عروض**	**ابتدا**	**حشو**	**عجز**
رد العجز الی(علی) الصدر	*					*
رد الصدر إلی العجز: آغاز مصراع اول (صدر) بیتی به انتهای مصراع دوم (عجز) بیت قبل برگردد. بدین ترتیب در این نوع از تکرار باید دو بیت داشته باشیم.	*					*
رد العروض إلی الصدر: برگشتن انتهای مصراع اول (عروض) به ابتدای مصراع اول (صدر) است.	*		*			
رد الإبتدا إلی العروض: برگشتن آغاز مصراع دوم (ابتدا) به عروض است.			*	*		
رد الابتدا الی الصدر: برگشتن ابتدا به صدر است.	*			*		
ردالعجز الی الابتدا: برگشتن عجز به ابتدا است.				*		*
رد العجز الی العروض: برگشتن عجز به عروض است.			*			*

جدول شمارهٔ ۱۱: رد العجز علی الصدر ـ تصدیر ـ در *زیور سخن در بدیع فارسی* از صادقیان

رد العجز علی الصدر ـ تصدیر ـ *زیور سخن در بدیع فارسی* صادقیان (۷۲-۶۹)						
نوع تکرار	**صدر**	**حشو**	**عروض**	**ابتدا**	**حشو**	**عجز**
صدر ـ عجز (تکرار به معنی واحد)	*					*
حشو ـ عجز		*				*
ابتدا ـ عجز				*		*
ابتدا ـ حشو				*	*	
صدر ـ عجز (اشتقاق)	*					*
حشو مصراع اول ـ حشو مصراع دوم						

صدر حشو عروض ابتدا حشو ضرب یا عجز

با توجه به این تقسیم بندی، رد الصدر علی العجز، چنانکه از نامش برمی‌آید، بازبردن واژهٔ آمده در صدر بیت به عجز است؛ یعنی به پایان همان بیت. به سخن دیگر، تکرار واژهٔ آغازین بیت در پایان آن است.

تکرار هریک از حشو (در مصراع اول و دوم) و عروض و ابتدا در محل‌های بعد از خود، انواع فرعی این آرایه را به وجود می‌آورد (عقدایی، ۱۳۹۶: ۱۶).

زیورهای سخن (صناعات ادبی): به دو نوع رد الصدر إلی العجز (بردن صدر به عجز) و رد العجز الی الصدر (بردن دنباله به آغاز) بسنده کرده است (نوروزی، ۱۳۷۸: ۸۰-۷۹)، کتاب *فنون ادبی* (احمدنژاد، ۱۳۸۲: ۱۲۵)، *بلاغت بدیع و بیان* (انوری و عالی عباس‌آباد، ۱۳۹۳: ۱۹-۱۷) و *گوهرکده*، فقط به تعریف رد الصدر الی العجز یا (علی العجز) و شاهدمثال بسنده کرده است (قنبری، ۱۳۶۸: ۹۷)؛ کتاب‌های زیر نیز فقط به شاهدمثال بسنده کرده‌اند: کتاب *بدیع و قافیه* (خزائلی و سادات ناصری، ۱۳۳۴: ۹۲)؛ *هنر بدیع* (طباطبایی، ۱۳۸۶: ۶۹-۶۵)؛ *زبان شعر* (مسعودی، ۱۳۷۰: ۱۰۲-۱۰۱).

جدول شمارهٔ ۱۲: ردالعجز علی الصدر در *بدیع* رنجبر

ردالعجز علی الصدر ـ *بدیع* رنجبر (۷۷-۷۶)						
نوع تکرار	**صدر**	**حشو**	**عروض**	**ابتدا**	**حشو**	**عجز**
نوع اول آن است که لفظ در اول بیت عیناً در آخر بیت آورده شود.	*					*
نوع دوم آن است وقتی صدر به‌صورت مکرر عیناً در عجز آورده می‌شود، قبل از صدر واژه‌ای دیگر نیز باشد.	*					*
ابتدا ـ عجز نوع سوم اینکه واژه‌ای که در صدر می‌آید و آنچه در عجز آورده می‌شود، تکرار هم نباشد؛ بلکه متجانس باشند.	*					*
ممکن است که دو واژه در صدر و عجز متجانس هم نباشند	*					*

در دسته بندی‌هایی که از این صنعت در کتاب‌های بلاغی آمده است، دو نکته جلب توجه می‌کند:

۱) اول قسم از وی آن است کی لفظی را در اول بیت آورده باشند و همان لفظ را بعینه قافیه کنند (تکرار)؛

۲) قسم دوم هم همین گونه است؛ اما به معنی مخالف (جناس تام).

این دو تقسیم در همهٔ کتاب‌های بلاغی آمده است: برخی از کتاب‌ها قسم دوم را بلیغ‌تر و پسندیده‌تر دانسته و دربارهٔ آن چنین اظهار نظر کرده‌اند: «و قسم دوم هم برین حد بوذ؛ ولیکن بمعنی مخالف و این قسم بلیغ‌تر و پسندیده‌تر بوذ» (رادویانی، ۱۳۶۴: ۲۸). در جای دیگری چنین آمده است: «اگر کلمهٔ صدر بیت و کلمه عجز به معنی مختلف آید بهتر باشد» (شهاب انصاری، ۱۹۵۶: ۴۶).

مؤلف *کنزالفوائد* معتقد است: «این صنعت مدور به هشت دائره هم هست، و این صنعت را بسیار نوع است؛ اما به‌حقیقت پسندیده از همین یک نوع بیش نیست و این را مطابقه نیز گویند. اگر کلمهٔ صدر بیت و کلمهٔ عجز به معنیِ مختلف آید بهتر است» (همان، ۱۹۵۶: ۴۶).

در کتاب *نقد بدیع* چنین آمده است: «این صنعت موقعی ارزش شعری بیشتری پیدا می‌کند که به‌گونهٔ جناس بیاید» (فشارکی، ۱۳۸۷: ۴۶).

برخی دیگر از کتاب‌های بلاغی، در این زمینه نظر دیگری دارند: مؤلف *معیار جمالی* در نقد رشید وطواط چنین گفته است: «و دیگر آنکه او در استشهاد نوع پنجم آورده است که "واستغفروا ربکم انه کان غفار" و در نوع ششم آورده که "قال

انی لعملکم من القالین." و چون به‌حقیقت نگاه کنی این صنعت اشتقاق است و شرح آن در موضع خود گفته شود الا قسم اول که آن را رد العجز علی الصدر خوانند» (شمس فخری اصفهانی، ۱۳۸۹: ۲۶۲-۲۶۱).

یکی دیگر از کتاب‌های بلاغی در این زمینه چنین گفته است: «جلال‌الدین همایی در انواع ردها (رد العجز إلی الصدر و...) که درحقیقت زیرمجموعهٔ تکرار است ـ اعتقاد دارد که دو واژه‌ای که تکرار شده‌اند، اگر با هم جناس تام داشته باشند، بر زیبایی صنعت افزوده می‌شود؛ اما نگارنده معتقد است همانطور که از عنوان "تکرار" برمی‌آید، باید واژهٔ مکرر، به یک معنی باشد؛ اگرنه تکرار محسوب نمی‌شود و جناس تام است. فرض کنید کلمهٔ "رود" در ابتدای بیتی در معنی مشهورش (رودخانه) آمده و در انتهای بیت هم ذکر شده؛ اما به معنی فرزند. این مقوله را ما نمی‌توانیم رد العجز الی الصدر بدانیم؛ چراکه این دو "رود" تکرار یکدیگر نیستند و این دو واژه علی‌رغم ظاهر یکسان معنای مختلف دارند؛ پس دو واژهٔ متفاوت محسوب می‌شوند و ما در اینگونه موارد با کاربرد جناس تام مواجهیم» (مرتضایی، ۱۳۹۴: ۱۱۳).

تعریفی که از این صنعت ارائه خواهیم داد، به دیدگاه مرتضایی نزدیک است.

۲ـ۳ مخالفان این دیدگاه

قبل از پرداختن به این بحث، ذکر مطلبی از صاحب *العمده* خالی از لطف نیست. ایشان معتقد است: «و التصدیر قریب من الترديد، و الفرق بینهما ان التصدیر مخصوص بالقوافی ترد علی الصدور، فلا تجد تصدیر تصدیراً الا کذالک حیث وقع من کتب المؤلفین، و ان لم یذکروا فیه فرقاً، و الترديد یقع فی اضعاف البیت» (ابن‌رشیق قیروانی، ۱۳۵۳، ج ۱: ۳).

چنانکه دیده می‌شود، ایشان معتقد است تصدیر به ترديد نزدیک است؛ ناهمگونی میان آن دو این است که تصدیر ویژهٔ قافیه‌هایی است که به آغاز (صدر) بیت برمی‌گردد؛ ولی ترديد در دیگر پاره و بخش‌های بیت ـ حشو، عروض، ابتدا ـ رخ می‌دهد.

مؤلف *انوارالبلاغه* چنین گفته است: «و صاحب مفتاح زیاده نموده بر این اقسام وقوع احد لفظین را در وسط مصراع ثانی و بنابر این چهار قسم دیگر به هم می‌رسد. ... و اکثر ارباب این فن این را اعتبار ننموده‌اند به اعتبار آنکه رد العجز علی الصدر در آن منتفی است؛ چه وسط مصراع ثانی صدارتی ندارد نسبت‌به آخر مصراع ثانی به خلاف صدر مصراع ثانی و ما تقدم او که فی‌الجمله صدارت در آنها متصور است» (مازندانی، ۱۳۷۶: ۳۶۲).

صاحب *کنزالفوائد* چنین اظهارنظر کرده است: «... و این صنعت مدور به هشت دائره هم هست و این صنعت را بسیار نوع است؛ اما به‌حقیقت پسندیده از همین یک نوع بیش نیست و این را مطابق نیز گویند. اگر کلمهٔ صدر بیت و کلمهٔ عجز به معنی مختلف آید بهتر باشد» (شهاب انصاری، ۱۹۵۶: ۴۶).

در *معیار جمالی* چنین می‌خوانیم: «قسم دویم رد الصدر علی العجز، و آنچه مولانا رشیدالدین وطواط طاب ثراه در حدایق‌السحر آورده است که این صنعت بر شش نوع است و کلمه‌ای که در حشو بیت افتد، آن را از قبیل صدر گرفته‌اند، بی‌توجه است» (شمس فخری اصفهانی، ۱۳۸۹: ۲۶۰)؛ «چراکه اسم باید که مسمی باشد و در تسمیهٔ این صنعت [هیچ]کس نیاورده است که رد الحشو علی العجز و رکن حشو را صدر خواندن بی‌توجیه باشد» (همان، ۱۳۸۹: ۲۶۱).

با وجود همهٔ تقسیم‌بندی‌هایی که مؤلف *ابدع‌البدایع* در این باره بیان کرده است، سرانجام چنین می‌نویسد: «و از ضرب این یازده وجه در چهار وجه، چهل و چهار صورت پیدا شود. بعضی از مؤلفین رنجی برده‌اند که برای هریک مثالی به دست آرند و ممکن است زحمتی در این باب کشید؛ ولی پس از درک مطلب چند مثال کافی و استقصاء امثله بی‌حاصل است» (گرکانی، ۱۳۷۷: ۲۵۱).

حتی مؤلف *معالم‌البلاغه* با آنکه مخالفتی در این زمینه ندارد، چنین می‌نویسد: «در اینجا بخاطر اختصار فقط بذکر امثله اقسام چهارگانه شق اول اکتفا می‌شود و استخراج امثله باقی بعهده ناظر است» (رجایی، ۱۳۵۹: ۴۰۸).

صاحب *نقدالشعر* معتقد است: «انواع دیگری نیز برای صنعت رد العجز علی الصدر ذکر نموده‌اند که چون به‌دقت ملاحظه شود، از این دو نوع خارج نیست و ذکرش زائد به نظر می‌رسد» (ذکائی بیضائی، ۱۳۶۴: ۱۹۲).

باآنکه مؤلف *زیباشناسی سخن پارسی* مخالفتی در این زمینه ندارد و دسته‌بندی‌هایی در این زمینه ارائه داده، معتقد است: «بنسری را گونه‌هایی است؛ رشید وطواط شش‌گونه برای آن برشمرده است؛ ملاحسین واعظ کاشفی هشت‌گونه و نجفقلی میرزا برنامیده به آقا سردار شانزده گونه. ما آنچه را بیشتر کاربرد دارد درپی یاد می‌کنیم» (کزازی، ۱۳۹۶: ۶۹).

اما مؤلف *بدیع نو* معتقد است: «بعضی از بلاغیون بیکار با برگرداندن این حشوها به صدر، عروض، ابتدا و عجز، ردهایی دیگر نیز ازقبیل: رد الحشو إلی الصدر، رد الحشو إلی العروض و... ساخته‌اند که مسخره و مضحک بودن آنها أظهر من الشمس است و محصول بیماری صنعت‌تراشی» (مرتضایی، ۱۳۹۴: ۱۱۶).

سرانجام صاحب *هنر سخن آرایی (فن بدیع)* چنین می‌نویسد: «نکتهٔ دیگر اینکه بدیعیان برای رد العجز، گونه‌هایی برشمرده‌اند و گاه آنها را تا ۴۴ رسانده‌اند؛ گونه‌هایی که از دیدگاه زیباشناختی ارزشی نیز ندارند» (راستگو، ۱۳۹۷: ۵۴).

۲ـ۴ بررسی و تحلیل

براساس آنچه گذشت، کتاب‌های بلاغی به پیروی از عروضیان، برای هر بیت، شش موضع در نظر گرفته‌اند که عبارت است از: صدر، حشو، عروض، ابتدا، حشو، عَجُز؛ و بر همین اصل و بنیان به دسته‌بندی و بررسی این صنعت پرداخته‌اند.

از بررسی‌های بالا مشخص می‌شود «آفت تکرار، غبار عادت، بسندگی به ظاهر کلام و عدم توجه و دقت به بطن کلام و...» (رخشنده‌مند، ۱۳۹۰: ۱۱۸) از جمله اموری است که باعث تعریف‌های متفاوت، ناقص و کلی از این صنعت و نیز سبب دسته‌بندی های ناهمگون و همچنین تداخل و هم‌پوشانی در تعریف‌ها و مصداق‌های آن با دیگر صنایع ازجمله جناس، اشتقاق و شبه‌اشتقاق شده است. تا آنجا که بعضی از دانشمندان بلاغی آن را ذیل توشیح (باقلانی، ۲۰۰۹: ۱۴۰)، تسهیم (خفاجی، ۱۹۵۲: ۱۵۳) و یا یکی از اقسام جناس (ابن‌اثیر، ۱۹۳۹، ج ۱: ۲۶۱-۲۵۱) و یا به تردید نزدیک دانسته‌اند (ابن‌رشیق قیروانی، ۱۳۵۳، ج ۱: ۳؛ تهانوی، ۱۳۱۷، ج ۲: ۱۲۴۸). این مسئله و مسائلی از این قبیل، باعث سردرگمی بلاغت‌دوستان و بلاغت‌پژوهان شده است؛ ازاین‌روی، برای اینکه تعریف کمابیش فراگیری از این صنعت به دست داده شود ـ آنگونه که آشفتگی و دسته‌بندی و تقسیم‌بندی‌های گوناگون را درپی نداشته باشد، نخست مطالبی را توضیح می‌دهیم و سپس براساس این توضیحات به ارائهٔ تعریف خواهیم پرداخت.

بدانسان که گذشت، شماری از کتاب‌های بلاغی فارسی، تعریفی از این صنعت ارائه داده‌اند که چنین بود: «لفظی را که در اول بیت ذکر شده در آخر بیاورند». این کتاب‌ها فقط به این صنعت ازنظر نظم پرداخته‌اند و آن را به چند قسمت دسته‌بندی کرده‌اند. عده‌ای دیگر از این کتاب‌ها برای کارکرد این صنعت، هم به جنبهٔ نظم و هم به نثر توجه داشته‌اند و برای هرکدام تعریفی مستقل ارائه داده‌اند؛ نیز به جنبه‌های اختلاف یا اشتراک معنی دو لفظ و نیز اشتقاق یا شبه‌اشتقاق اشاره داشته‌اند که نتیجهٔ آن شاید با اندکی اختلاف چنین است: «این صنعت در نثر، به‌اتفاق جمهور فصحای عرب و شعرای عجم، چنان باشد که لفظی را در اول فقره آرند و باز همان لفظ را به همان معنی در آخر همان فقره ذکر کنند» (حسینی نیشابوری، ۱۳۸۴: ۱۱۱). این تعریف مطابق تعریف کتاب‌هایی است که فقط به جنبهٔ نظم این صنعت توجه داشته‌اند.

اما دربارهٔ نظم چنین آورده‌اند: «و رد عجز بر صدر در بیت آن است که یکی از دو لفظ مکررین یا متجانسین و یا ملحقین بمتجانسین در آخر بیت و لفظ دیگر در صدر مصراع اول یا وسط یا آخر یا در اول مصراع ثانی باشد» (آق‌اولی، ۱۳۷۳: ۲۱۷).

چنانکه مشخص است و گذشت، این تعریف مطابق تعریف کتاب‌های بلاغی عربی است که «عجز به صدر و... برگردد».

مؤلف *الصناعتین* نیز دربارهٔ این صنعت چنین آورده است: «نخستین چیزی که سزاوار دانستن می‌باشد، آن است که هرگاه الفاظی را که مقتضی جوابی است مقدم داشتی آن الفاظ را طوری بیاوری که با جواب همراه باشد و از آن الفاظ به الفاظ دیگری که در معنی مترادف آن است منتقل نشوی» (ابوهلال عسکری، ۱۳۷۲: ۵۰۱). گویا ابوهلال در این تعریف به تأثیر و ارزش تکرار واژه دقت داشته که ذکر مترادف آن را روا و شایسته ندانسته است.

بنابراین، در تمایز میان رد العجز علی الصدر و جناس باید چنین گفت: در ردالعجز علی الصدر یک واژه، با معنی واحد تکرار می‌شود؛ اما در جناس، الفاظ یکی و معانی مختلف است. با ارائهٔ چنین شاخصه و وجه ممیزه‌ای، مصداق‌های این صنعت با دیگر صنایع هم‌پوشانی نخواهد داشت.

بر این اساس، در تعریف این صنعت باید گفت: رد العجز علی (الی) الصدر: عبارت است از تکرار یک واژه با «معنی واحد» در پایان و آغاز بیت.

با این تعریف، دیگر نیازی به تقسیم حشو، عروض و ابتدا نیست؛ حال اگر محققی به دسته‌بندی‌های حشو و عروض و ابتدا توجه کند، باز منافاتی با تعریف ارائه‌شده ندارد. هرچند چنانکه پیشتر هم بیان شد، صاحب *العمده* در این باره معتقد است: «تصدیر به تردید نزدیک است. تفاوت بین آن دو این است که تصدیر ویژهٔ قافیه‌هایی است که به صدر بیت بازگردانده می‌شوند؛ اما تردید در سایر قسمت‌های بیت (حشو، عروض و ابتدا) روی می‌دهد» (ابن‌رشیق قیروانی، ۱۳۵۳، ج ۱: ۳).

نکتهٔ دیگری که از تعریف ارائه‌شده استنباط می‌شود، مربوط‌به عملکرد این صنعت در نثر است که بلاغت‌نویسان آن را در نثر نیز شایستهٔ تحقیق دانسته‌اند. گفتنی است کارکرد هنری این صنعت و نیز تقسیم‌بندی‌هایی ازقبیل صدر و عجز و... بیش از آنکه در نثر باشد، مربوط‌به نظم است؛ نیز در نثر مصداق تکرار یک واژه، با معنی واحد نیست؛ بلکه زیبایی آنها ناشی از جناس و چیزهای دیگر است؛ پس سزاوارتر آن است که، برحسب نظر معاصران، این صنعت را ویژهٔ نظم بدانیم.

۳ـ نتیجه

با توجه به پیشینهٔ بحث، رهاورد مطابقت و سنجش کتاب‌های بلاغی، حکایت از تطور و تغییر اندک بلاغت دارد؛ بدانسان که کتاب‌های تدوین‌شده در این فن اغلب رونوشت و برگرفته از یکدیگرند و این رمزی از ایستایی و فترت مشهود در پیشرفت بلاغت است. شماری از صنایع ادبی، آنگونه مقارن هستند که گویا درهم تنیده‌اند و یا مرز متمایز و روشنی ندارند. شارحان کتاب‌های بلاغی، به همهٔ جوانب راز و رمز بلاغی نپرداخته‌اند؛ بلکه به تعریف‌ها و به سرمشق و نمونهٔ موجز پیشین، چند مثال دیگر افزوده‌اند؛ ازهمین‌رو، به‌سبب کاستی‌ها و نارسایی‌ها در دسته‌بندی مطالب بلاغت، توجه و دقت تازه به این موضوع سزاوار است.

پیداست که برای پژوهش و کاوش در این جستار باید به چند پرسمان بسزا توجه کرد: نخست اینکه «آیا به‌طورکلی آنچه در تعریف رد الصدر علی الصدر آمده، جامع و مانع است یا کلی و مبهم؟»؛ دوم اینکه «آیا نمی‌توان تفاوتی مرزآفرین میان رد الصدر علی الصدر، جناس، اشتقاق، شبه‌اشتقاق و... یافت؟»؛ سوم اینکه «این دسته‌بندی‌های مختلف چگونه در زیبایی‌شناسی نظم و نثر تأثیر دارند؟» چنانکه دیده شد، در تعریف این صنعت و مصداق‌های آن اختلاف نظر بسیار است؛ به‌گونه‌ای که گاه حدود تعریف این صنعت در کتاب‌هایی بلاغی، سایهٔ دیگر صنایع را به‌دنبال خود کشیده است و با صنایعی دیگر مانند جناس، اشتقاق، شبه‌اشتقاق و... ـ حتی بعضی از بلاغیون آن را با تسهیم، تردید و یا ذیل توشیح و یا یکی از اقسام جناس، تشابه الاطراف و ذوقافیتین ـ درهم آمیخته‌اند. این مطلب تقسیم‌بندی‌های گوناگون و مختلف و نیز شواهد مشترکی از این صنعت و نیز تکرار مکررات را درپی داشته است و به‌راستی کمک شایانی به پیشرفت و علمی‌شدن این فن نداشته است؛ بنابراین با توجه به آنچه پیشتر گفته شد، با دقت‌نظرِ بیشتر می‌توان تعریف‌های دقیق‌تر و روشن‌تری برای آنها به دست داد و مرز آنها را تفکیک کرد تا طالبان و دانشجویان از سردرگمی نجات یابند و زمینهٔ تحقیق و پژوهش و شناخت بیشتر و دقیق برای آنان فراهم شود.

سپاسگزاری

این اثر تحت حمایت مادّی صندوق حمایت از پژوهشگران و فناوران کشور (ISNF) برگرفته‌شده از طرح شمارهٔ ۹۹۰۰۱۹۲۳ انجام شده است.

This work is based upon research funded by Iran National Science Foundation under project No 99001923

منابع

آق‌اولی، عبدالحسین (۱۳۸۱). *درر الأدب: در فن معانی، بیان، بدیع*، تهران: طبع کتاب.

آقاسردار، نجف‌قلی‌میرزا (۱۳۶۲). *درهٔ نجفی در علم عروضی بدیع قافیه*، تصحیح: حسین آهی، تهران: فروغی.

آهنی، غلامحسین (۱۳۵۷). *معانی بیان*، تهران: بنیاد قرآن.

ابن‌معتز، عبدالله (۱۹۷۹). *البدیع*، به‌کوشش اغناطیوس کراتشقوفسکی، بغداد: مکتبه المثنی.

ابن‌معتز، عبدالله (۱۳۹۵). *البدیع*، ترجمه و تحقیق: یحیی کاردگر و بهاءالدین اسکندری، قم: مؤسسه بوستان کتاب.

احمدنژاد، کامل (۱۳۸۲). *فنون ادبی*، چاپ چهارم، تهران: پایا.

اسفندیارپور، هوشمند (۱۳۸۳). *عروسان سخن*، تهران: فردوس.

انوری، حسن، و عالی عباس‌آباد، یوسف (۱۳۹۳) *بلاغت: بدیع و بیان*، تهران: فاطمی.

الباقلانی، ابوبکر محمد بن الطیب [بی‌تا]. *اعجازالقرآن*، تحقیق از احمد صقر، الطبعه الثانیه، مصر: دارالمعارف.

بهزادی اندوهجردی، حسین (۱۳۷۵). *بدیع فنون و آرایش‌های ادبی*، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.

پارسا، سیّد احمد (۱۳۹۱). تحلیل و بررسی دیدگاه‌های اندیشمندان علوم بلاغی در زمینهٔ تصدیر، *کاوش‌نامه*، ۱۳ (۲۵)، ۹-۲۶.

پورنامداریان و دیگران (۱۳۹۸). تصدیر و نقد آرای بدیعیان دربارهٔ آن، *ادب فارسی*، ۹ (۲)، ۱-۲۰.

تاج‌الحلاوی، علی بن محمد (۱۳۴۱). *دقایق‌الشعر*، به تصحیح و با حواشی و یادداشت‌های سیّد محمدکاظم امام، دانشگاه تهران: تهران.

التفتازانی، سعدالدین (۱۳۳۰). *المطول*، القاهره: مطبع احمد کامل.

التفتازانی، سعدالدین (۲۰۱۳). *المطول*، تحقیق: عبدالحمید هنداوی، القاهره: دارالکتب العلمیه.

التفتازانی، سعدالدین (۱۳۶۹). *المختصر*، الشرح و التعلیق و الحواشی لعبدالمتعال الصعیدی، قم: کتابسرا.

تقوی، نصرالله (۱۳۶۳). *هنجار گفتار: در فن معانی و بیان و بدیع فارسی*، چاپ دوم، اصفهان: فرهنگ‌سرای اصفهان.

تهانوی، محمد اعلی بن علی (۱۸۲۶). *کشاف اصطلاحات الفنون*، کلکته: [بی‌نا].

ثامنی، جعفر (۱۳۴۱). *فنون شعری*، شیراز: فولادوند.

جام هروی، سیف (۱۳۹۹). *جامع الصنایع و الاوزان*، تصحیح زینب صادقی‌نژاد، تهران: محمود افشار با همکاری انتشارات سخن.

جرجانی، عبدالقاهر (۱۹۵۴). *اسرارالبلاغه*، تحقیق ه. ریتر، استانبول: [بی‌نا].

جرجانی، عبدالقاهر [بی‌تا]. *دلایل الاعجاز*، قاهره: چاپ رشید رضا.

حاتمی، علی محمد بن الحسن بن المظفر (۱۹۷۹). *حلیه المحاضره فی صناعه الشعر*، تحقیق: جعفر الکتابی، بغداد: وزاره الثقافه و اعلام.

حسینی نیشابوری، عطاءالله بن محمود (۱۳۸۴). *بدایع‌الصنایع*، تصحیح رحیم مسلمانان قبادیانی، تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار.

خزائلی، محمد، و سادات ناصری، حسن (۱۳۳۴). *بدیع و قافیه*، تهران: امیرکبیر.
خفاجی، محمد ابن عبدالله (۱۹۵۲). *سرّ الفصاحه*، تصحیح عبدالمتعال الصعیدی، مصر: مطبعه محمدعلی صبیح و اولاده.
خطیب‌القزوینی، محمد بن عبدالرحمن (۱۹۸۰). *الایضاح فی علوم البلاغه*، تحقیق: محمدعبدالمنعم خفاجی، بیروت، دار الکتاب العلمیه.
الخطیب‌القزوینی، محمد عبدالرحمن (۱۹۹۸م). *التلخیص فی علوم البلاغه*، شرح عبدالرحمان البرقوقی، بیروت: دارالکتاب العربیه.
دایی جواد، رضا (۱۳۳۵). *زیبایی‌های سخن یا علم بدیع در زبان فارسی*، اصفهان: تأیید.
ذکائی بیضایی، نعمت‌الله (۱۳۶۴). *نقدالشعر*، تهران، نشر ما.
رادویانی، محمد بن عمر (۱۹۴۹ م.). *ترجمان‌البلاغه*، به‌تصحیح و اهتمام احمد آتش، چاپ دوم، تهران: اساطیر.
رازی، فخرالدین بن عمر (۱۹۹۲ م.). *نهایهٔ الایجاز فی درایهٔ الاعجاز*، تحقیق: احمد حجازی السقا، بیروت و القاهره: دار الجلیل و المکتب الثقافی.
رازی، فخرالدین (۲۰۰۴ م.). *نهایهٔ الایجاز فی درایهٔ الاعجاز*، تحقیق: نصرالله حاجی مفتی اوغلی، بیروت: دارصادر.
راستگو، محمد (۱۳۹۷). *هنر سخن‌آرایی (فن بدیع)*، چاپ سوم، تهران: سمت.
رامی تبریزی، شرف‌الدین حسن بن محمد (۱۳۴۱). *حقایق الحدائق*، به‌تصحیح و با حواشی و یاداشت‌های سیّد محمدکاظم امام، تهران: دانشگاه تهران.
رجایی، محمدخلیل (۱۳۵۹). *معالم‌البلاغه در علم معانی و بیان و بدیع*، چاپ سوم، شیراز: دانشگاه شیراز.
رخشنده‌مند، علی‌سینا (۱۳۹۰). نقد استعاره تمثیلیه در کتب بلاغی، *فنون ادبی*، ۳ (۲)، (پیاپی ۵)، ۱۳۸-۱۱۷.
رشید وطواط، محمد بن محمد (۱۳۶۲). *حدائق‌السحر فی دقائق‌الشعر*، به‌تصحیح و اهتمام: عباس اقبال، تهران: طهوری و سنایی.
رنجبر، احمد (۱۳۸۵). *بدیع*، تهران: اساطیر.
زاهدی، جعفر(۱۳۴۶). *روش گفتار (علم البلاغه) در فن معانی، بیان، بدیع*، مشهد: دانشگاه مشهد.
سبکی، بهاءالدین (۲۰۰۳). *عروس الافراح فی شرح تلخیص المفتاح*، بیروت: المکتبه العصریه.
سکاکی، ابی‌یعقوب (۱۹۸۷). *مفتاح العلوم*، الطبعه الثانیه، بیروت: دار الکتب العلمیه.
سلامه، ابرهیم (۱۹۵۲). *بلاغه ارسطو بین الیونان و العرب*، قاهره: مکتبه الانجلو المصریه.
شفیعی‌کدکنی، محمدرضا (۱۳۶۸). *موسیقی شعر*، چاپ دوم، تهران: آگاه.
شمس العلماء گرکانی، محمدحسین (۱۳۷۷). *البدع البدایع*، تبریز: احرار.
شمس فخری اصفهانی (۱۳۸۹). *معیار جمالی و مفتاح ابواسحاقی* (علم عروض، علم قوافی، علم بدایع الصنایع)، تصحیح یحیی کاردگر، [بی‌جا]: [بی‌نا].
شمس قیس، محمد بن قیس (۱۳۶۰). *المعجم فی معاییر الشعار العجم*، تصحیح: عبدالوهاب قزوینی و مدرس رضوی، تهران: زوار.
شمیسا، سیروس (۱۳۸۱). *نگاهی تازه به بدیع*، چاپ چهاردهم، تهران: فردوس.
شهاب انصاری، حسین بن محمدشاه مبارکشاه (۱۹۵۶). *کنزالفوائد*، مرتبه: سیّد یوشح بی ـ ای (علیگ)، هند: مدارس یونیورسیتی.
صادقیان، محمدعلی (۱۳۸۷). *زیور سخن در بدیع*، چاپ دوم، یزد: دانشگاه یزد.

ضیف، شوقی (۱۹۷۶ م.). *البلاغه: تطور و تاریخ*، الطبعه السابعه، القاهره: دار المعارف.
طباطبایی، سیّد محمود (۱۳۸۶). *هنر بدیع*، قم: دارالعلم.
عسکری، ابوهلال (۱۳۷۲). *معیار البلاغه*، ترجمهٔ محمدجواد نصیری، تهران: دانشگاه تهران.
عسکری، ابوهلال حسن بن عبدالله بن سهل (۱۹۹۸). *الصناعتین، الکتابه و الشعر*، تحقیق: بجاوی و محمد ابوالفضل ابراهیم، بیروت: عیسی البابی الحلبی.
عقدایی، تورج (۱۳۹۶). *بدیع در شعر فارسی*، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
علوی مقدم، محمد (۱۳۷۲). *در قلمرو بلاغت*، مشهد: آستان قدس رضوی.
علوی الیمینی، یحیی بن حمزه (۲۰۰۷ م.). *الایجاز الاسرار کتاب الطراز فی علوم حقائق الاعجاز*، تحقیق: عیسی باطاهر، بیروت: دارالمدار الاسلامی.
فروغی، محمدعلی (۱۳۰۲). *علم بدیع*، تهران: علمی.
فشارکی، محمد (۱۳۷۹). *نقد بدیع*، تهران: سمت.
فندرسکی، ابوطالب بن میرزا بیک (۱۳۸۱). *رساله بیان بدیع*، مقدمه، تصحیح و تحشیه: سیّده مریم روضاتیان، اصفهان: دفتر تبلیغات اسلامی.
قدامه بن جعفر، ابوالفرج (۱۳۰۲). *نقدالشعر*، عنی بتصحیح: بونیاکر، قسطنطنیه: مطبعه الحوائب.
قریب، عبدالعظیم (۱۳۰۶). *بدیع*، تهران: معرفت.
قنبری، محبعلی (۱۳۶۸). *گوهرکده*، زنجان: اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی زنجان.
قندیل، اسعاد عبدالهادی (۱۳۶۹). *فنون شعر فارسی*، ترجمهٔ فاطمه سوهانفکر، تهران: مؤسسه علمی اندیشهٔ جوان.
کاشفی، حسین بن علی (۱۳۶۹). *بدائع الأفکار فی شرح صناع الأشعار*، ویراسته و گزارده میرجلال‌الدین کزازی، تهران: مرکز نشر.
کزازی، جلال‌الدین (۱۳۷۳). *بدیع زیباشناسی سخن پارسی*، تهران: نشر مرکز.
گرکانی، شمس العلماء (۱۳۷۷). *ابدع‌البدایع*، به‌اهتمام حسین جعفری، تبریز: احرار.
مازندرانی، محمدهادی (۱۳۷۶). *انوارالبلاغه*، به‌کوشش محمدعلی غلامی‌نژاد، تهران: قبله.
محبتی، مهدی (۱۳۸۶). *بدیع نو*، چاپ دوم، تهران: سخن.
مدنی شیرازی، سیّدعلیخان (۱۳۰۴). *انوارالربیع فی انواع البدیع*، حققه و ترجم الشعرائه: شاکر هادی شکر، عراق: نعمان.
مرتضایی، جواد (۱۳۹۴). *بدیع از بلاغت*، تهران: بهارستان.
مردوخی، معد (۱۳۷۸). *علوم بلاغی*، تهران: بهارستان.
مرغینانی، نصر بن الحسن (۱۳۶۴). *محاسن الکلام*، به‌کوشش: محمد فشارکی، اصفهان: فرهنگسرای اصفهان.
مسعودی، امید (۱۳۷۰). *زبان شعر (بدیع ـ عروض ـ قافیه)*، تهران: آرین.
میرزا عبدالعظیم‌خان (۱۳۰۸). *کتاب البدیع*، چاپ دوم، تهران: فردوس.
نوروزی، جهانبخش (۱۳۷۸). *زیورهای سخن (صناعات ادبی)*، چاپ دوم، شیراز: راهگشا.
النویری، شهاب‌الدین احمد بن عبدالوهاب [بی‌تا]. *نهایه الارب فی فنون الادب*، القاهره: دار الکتب المصریه.
وحیدیان کامیار، تقی (۱۳۸۳). *بدیع و دیدگاه زیبایی‌شناسی*، تهران: سمت.
وطواط، رشیدالدین (۱۳۶۲). *حدائق السحر فی دقایق الشعر*، تصحیح اقبال آشتیانی، تهران: طهوری و سنایی.
هاشمی، احمد (۱۳۸۰). *جواهرالبلاغه*، ترجمه و شرح حسن عرفان، قم: نشر بلاغت.
هدایت، رضاقلی‌خان (۱۳۸۳). *مدارج البلاغه در علم بدیع*، تصحیح حمید حسنی، تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
همایی، جلال‌الدین (۱۳۸۹). *فنون بلاغت و صناعات ادبی*، تهران: اهورا.

Abd al-Moneim Khafaji, M. (Ed.) (1980). *Al-Khatib al-Qazwini's al-Ayzah fi Uloum al-Balagha*. Beirut: Dar al-Kitab al-Elamiyyah [In Persian].

Agh Oli, A. H. (2002). *Dorar al-Adab: In the art of meaning, expression, rhetoric*. Tehran: Tabe Kitab Publication [In Persian].

Ahani, Gh. (1997). *Meanings of expression*. Tehran: Quran Institute [In Persian].

Ahi, H. (Ed.) (1983). *Najaf Qoli Mirza Agha Sardar's Dorre Najafi in the prosody science of the rhetoric rhyme*. First Edition. Tehran: Foroughi Publication [In Persian].

Ahmadnejad, K. (2003). *Literary techniques*. Fourth Edition. Tehran: Paya Publication [In Persian].

Alavi Moghadam, M. (1993). *About rhetoric*. First Edition. Mashhad: Astan Quds Razavi Publication [In Persian].

Al-Barguqi, A. R. (Ed.) (1998). *Al-Khatib al-Qazwini's al-Talkhais fi Ulum al-Balagha*. Beirut: Dar al-Kitab al-Arabiyyah [In Persian].

Al-Katebi, J. (Ed.) (1979). *Muhammad ibn Hasan Hatami's Haliya al-Mahazerah fi Sanaa al-Sher*. Baghdad: Ministry of Culture and Information Policy [In Persian].

Al-Nawiri, Sh. A. A. (n.d). *Nahayat al-Arab fi Fonun al-Adab*. Cairo: Dar al-Kotob al-Mesriyyah [In Persian].

Al-Saeidi, A. M. (Ed.) (1952). *Abdullah ibn Muhammad Khafaji's Ser al-Fasaha*. Egypt: Muhammad Ali Sabih and children's Publishing House [In Persian].

Al-Saeidi, A. M. (Ed.) (1990). *Al-Taftazani's al-Mukhtasar*. Qom: Kitabsara Publication [In Persian].

Al-Taftazani, S. (1951). *Al-Mutaval*. Cairo: Ahmed Kamel' Printing Office [In Persian].

Anvari, H., & Aali Abbas Abad, Y. (2013). *Rhetoric: Badi' and bayan*. First Edition. Tehran: Fatemi Publication [In Persian].

Ashtiani, I. (Ed.) (1983). *Rashid al-Din Vatwat's Hadayeq al-Sehr fi Daqaeq al-Sher*. Tehran: Tahouri Publication.

Atash, A. (Ed.) (1949). *Mohammad ibn Omar Radviyani's Tarjoman al-Balagha*. Second Edition. Tehran: Asatir Publication [In Persian].

Batahir, I. (Ed.) (2007). *Alavi al-Yamini's al-Ijaz al-Asrar, Kitab al-traz fi Ulum Haqaiq al-Ijaz*. First Edition. Beirut: Darul Madar al-Islami [In Persian].

Behzadi Andohjerdi, H. (1996). *Rhetoric techniques and literary figures of speech*. First Edition. Tehran: Islamic Azad University, Central Tehran Branch Press [In Persian].

Bejawi, A. M., & Ibrahim, M. A. (Eds.) (1998). *Abu Hilal Askari's al-Sanaatin, al-Ketabah and al-She'r*. Beirut: Isa al-Babi al-Halabi [In Persian].

Daei Javad, R. (1996). *Beauty of speech or rheroric science in Persian language*. Isfahan: Taeed Publication [In Persian].

Eghdaei, T. (2017). *Rhetoric in Persian poetry*. First Edition. Tehran: Academic Publishing Center [In Persian].

Erfan, H. (2001). *Translation of Ahmad Hashemi's Javaher al-Balagha*. Qom: Balaghat Publishing House [In Persian].

Esfandiarpour, H. (2013). *Arousan Sokhan*. Tehran: Ferdows Publication [In Persian].

Fazilat, M. (2004). *Literary figures of speech*. Kermanshah: Taq Bostan and Razi University [In Persian].

Fesharaki, M. (Ed.) (1985). *Nasr ibn al-Hasan Marghinani's Mahasen al-Kalam*. Isfahan: Isfahan Cultural Center [In Persian].

Fesharaki, M. (2000). *Rhetoric critique*. Tehran: Samt Publication [In Persian].

Foroughi, M. A. (1923). *Rhetoric science*. Tehran: Elmi Publication [In Persian].

Gharib, A. (1927). *Rhetoric*. Tehran: Marefat Publication [In Persian].

Gholaminejad, M. A. (1997). *Mohammad Hadi Mazandarani Anvar al-Balagha*. Tehran: Qebleh Publication [In Persian].

Hadi Shokr, Sh. (1925). *Translation of Seyyed Alikhan Madani Shirazi's Anvar al-Rabi' fi anwa al-Badi''*. Iraq: Na'man [In Persian].

Haji Mufti Oghli, N. (Ed.) (2004). *Fakhr al-Din Razi's Nahayeh al-Ijaz fi Darayeh al-Ijaz*. First Edition. Beirut: Al- Sader [In Persian].

Hasani, H. (Ed.) (2004). *Reza Qoli Khan Hedayat's Madarej al-Balagheh in rhetoric Science*. First Edition. Tehran: Persian Language and Literature Academy [In Persian].

Hijazi al-Saqqa, A. (Ed.) (1992). *Fakhr al-Din Razi's Nahayeh al-Ijaz fi Darayah al-Ijaz*. Beirut and Cairo: Dar al-Jalil and al-Maktab al-Thaqafi [In Persian].

Hindawi, A. H. (Ed.) (2013). *Al-Taftazani's al-Mutaval*. Cairo: Dar al-Kotob al-Elamiyyah [In Persian].

Homaei, J. (2010). *Rhetoric techniques and literary figures of speech*. First Edition. Tehran: Ahoura Publication [In Persian].

Iqbal, A. (Ed.) (1983). *Rashid al-Din Vatwat's Hadaiq al-Sehr fi Daqaeq al-Sher*. Tehran: Tahouri Publication [In Persian].

Imam, S. M. K. (Ed.) (1962). *Rami Tabrizi's Hadayeq al-Hadaeq*. Tehran: Tehran University Press [In Persian].

Jurjani (n.d). *Dalael al-E'jāz*. Cairo: (n.p) [In Persian].

Kardgar, Y., & Eskandari, B. (2016). *Translation of Abdallah Ibn Mutaz's Al-Badi''*. First Edition. Qom: Bostan Kitab Institute [In Persian].

Kazem Imam, S. M. (Ed.) (1962). *Ali ibn Mohammad Taj al-Halawi's Daqayq al-Sher*. Tehran: Tehran University Press [In Persian].

Kazzazi, M. J. (Ed.) (1990). *Hossein ibn Ali Kashefi's Bada'e al-Afkar fi Sharh Sanaa al-Ashaar*. Tehran: Markaz Publication [In Persian].

Kazzazi, M. J. (1994). *Rhetoric: Aesthetics of Parsi speech*. Tehran: Markaz Publication [In Persian].

Khazaeli, M., & Sadat Naseri, H. (1955). *Rhetoric and rhyme*. Tehran: Amir Kabir Publication [In Persian].

Kratashqovsky, I. (Ed.) (1990). *Abdallah Ibn Mutaz's al-Badi''*. Baghdad: Maktaba al-Muthana [In Persian].

Mardokhi, M. (1999). *Rhetorical sciences*. Tehran: Baharestan Publication [In Persian].

Masoudi, O. (1991). *The language of poetry (rhetoric-prosodic-rhyme)*. First Edition. Tehran: Ariyan Publication [In Persian].

Mohabbati, M. (2006). *New rhetoric*. Second Edition. Tehran: Sokhan Publication [In Persian].

Mortezaei, J. (2014). *innovation in rhetoric*. First Edition. Tehran: Baharestan Publication [In Persian].

Mosalmanian QoBadi'ani, R. (Ed.) (2005). *Attaullah Hosseini Neishabouri's Bada'i al-Sana'i*. First Edition. Tehran: Dr. Mahmoud Afshar' Endowment Foundation [In Persian].

Nasiri, M. J. (1993). *Translation of Abu Hilal Askari's meyar of al-Balagha*. Tehran: Tehran University Press [In Persian].

Nowrozi, J. (1999). *Ornaments of speech (literary figures of speech)*. Second Edition. Shiraz: Rahgosha Publication [In Persian].

Parsa, S. A. (2013). A study of rhetorians' views on Epanalepsis. *Journal of Kavoshnameh in Persian Language and Literature, 13*(25), 9-26 [In Persian].

Pournamdarian, T., Hadi, R., & Eshraqi, Z. (2018). A critique of rhetoricians' views on Epanalepsis. *Persian Literature, 9*(2), 1-20 [In Persian].

Qanbari, M. (1989). *GoharKadeh*. First Edition. Zanjan: Zanjan General Department of Islamic Culture and Guidance [In Persian].

Qazvini, A. W., & Modares Razavi, M. T. (Eds.) (1981). *Shams Qays' al-Ma'ajam fi ma'ayir al-sha'ar al-Ajam*. Tehran: Zovvar Publication [In Persian].

Qudameh ibn Jafar, A. F. (1923). *Naqd al-Shaar*. First Edition. Constantinople: Al-Hawaib Publishing House [In Persian].

Rajaee, M. Kh. (1980). *Ma'alam al-Balagha in the science of meanings and expression and rhetoric*. Third Edition. Shiraz: Shiraz University Press [In Persian].

Rakhshandemand, A. (2011). A criticism of allegoric metaphore in rhetorical books. *Literary Arts, 3*(2), 117-138 [In Persian].

Ranjbar, A. (2015). *Rhetoric (Badi')*. First Edition. Tehran: Asatir Publication [In Persian].

Ritter, H. (Ed.) (1954). *Abdul Qahir Jurjani's Asrar al-Balaghah*. Istanbul: (n.p) [In Persian].

Rouzatian, S. M. (Ed.) (2011). *Mir Fendersky's treatise on rhetoric expression*. First Edition. Isfahan: Islamic Propaganda Office [In Persian].

Sadeghian, M. A. (2008). *The ornament of speech in rhetoric*. Second Edition. Yazd: Yazd University Press [In Persian].

Sadeghi Nejad, Z. (Ed.) (2019). *Saif Jam Heravi's Jame al-Sanaye and al-Awzan*. First Edition. Tehran: Mahmoud Afshar Publication [In Persian].

Sakaki, A. Y. (1987). *Miftah al-Uloom*. Second Edition. Beirut: Dar al-Kotob al-Elamiyyah [In Persian].

Samani, J. (1962). *Poetical techniques*. First Edition. Shiraz: Foladvand Publication [In Persian].

Saqr, A. (Ed.) (n.d). *Al-Baqalani's Ijaz al-Qur'an*. Second Edition. Egypt: Dar al-Maarif [In Persian].

Shafiei-Kadkani, M. R. (1989). *Poem music*. Second Edition. Tehran: Agah Publication [In Persian].

Shahab Ansari, H. M. M. (1956). *Kanz al-favaed*. India: University Schools [In Persian].

Shamisa, S. (2002). *A new look at the rhetoric*. Fourteenth Edition. Tehran: Ferdows Publication [In Persian].

Shams al-Ulama Garakani, M. H. (1998). *Abda' al-Badayi*. Tabriz: Ahrar Publication [In Persian].

Sohanfekr, F. (1990). *Translation of Asad Abdul Hadi Qandil's Persian poetry techniques*. First Edition. Tehran: Andisheh Javan Scientific Institute [In Persian].

Sobki, B. (2003). *Arus al-Afrah fi Sharh Talkhis al-Miftah*. First Edition. Beirut: Al-Maktabeh al-Asriyyah [In Persian].

Tabatabai, S. M. (2007). *Art of rhetoric*. First Edition. Qom: Dar al-Elm [In Persian].

Tahanovi, M. A. A. (1826). *Kashaf Estelahat al-Funoun*. Calcutta: (n.p) [In Persian].

Taqavi, N. (1982). *Norms of speech: In the art of meaning and expression and Persian rhetoric*. Second Edition. Isfahan: Farhangsarai Isfahan [In Persian].

Vahidian Kamiyar, T. (2013). *Rheroric and the aesthetic perspective*. Tehran: Samt Publication [In Persian].

Zahedi, J. (1967). *Method of speech (science of rhetoric) in the art of meanings, expressions, rhetoric*. Mashhad: Mashhad University Press [In Persian].

Zaif, Sh. (1976). *Al-Balagha: Evolution and history*. Seventh Edition. Cairo: Dar al-Maarif [In Persian].

Zakaei Baizaei, N. (1985). *Naqd al-Sher*. First Edition. Tehran: Ma Publication [In Persian].